

VONSIK GYULA

Gondolatok az új gazdasági mechanizmus és a kulturális fejlődés viszonyának néhány kérdéséről

Az általános társadalmi mozgástörvényekből fakad, hogy a kulturális fejlesztés tartalmát, a felhasznált eszközöket, az erőfeszítések nagyságát, elsősorban a társadalom gazdasági fejlődése által támasztott szükségletek és lehetőségek határozzák meg. Ezek a társadalmi feltételek azon túl, hogy mi szocializmust építünk, kifejezésre jutnak mindenkori gazdasági és politikai feladatokban is. Az általános tendencián belül tehát vannak a szocializmus építésének konkrét periódusai, amelyek a kulturális feladatok tekintetében tartalmi jegyekben, az egyes konkrét feladatok sorrendiségében, egymáshoz való viszonyában jelentkeznek. A kulturális folyamat tartalmi jegyeinek és irányításának — a viszonylagos önállóság mellett is — szükségszerűen kell igazodni a társadalom gazdasági és politikai szféráihoz.

Társadalmunkban a gazdaságot szemlelve, jelenleg alapvetően két, de valójában egy, szervesen összefüggő nagy folyamat kibontakozásának vagyunk a tanúi. Egyik, hogy a termelést napjainkban viharos gyorsasággal modernizálja a tudományos-technikai forradalom, a másik alkotóelem az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos. A két folyamat azonban együttesen csak kölcsönös egymásra hatásban valósulhat meg. A technikai forradalomnak és vele együtt az új gazdasági mechanizmus bevezetésének messzemenő kihatásai vannak a művelődésre és a nevelésre, a felnövő ifjúság és a már felnőtt nemzedékre egyaránt. Lényegében új követelmények adódnak a társadalmi viszonyok fejlődésében, az emberek társadalmi együttélésének formáiban, a kulturálódásban, a szabad idő felhasználásában stb. Nem az a kérdés tehát, hogy az általános társadalmi folyamat érvényes-e a kultúra területére is hanem az, hogy hol mennyire és miként. Az összefüggések keresésekor alapvetően kétféle jelenséggel van dolgunk, amelyen belül természetesen a kérdések sokasága vár megoldásra.

I. A gazdaságban végbemenő változások kulturával szemben támasztott tartalmi követelményei.

II. A gazdasági mechanizmus reformja és a kulturális terület közgazdasági és irányítási kérdései.

Ezeknek a problémáknak sem teljes körvonalazása, sem pedig az egyes megfogalmazott kérdések mindenoldalú vizsgálata a cikknek nem célja — többek között a terjedelem korlátozottsága miatt sem — csupán néhány általam fontosnak tartott kérdést kívánok érinteni.

I. A gazdasági mechanizmus és a kultúra viszonyának néhány tartalmi problémája.

Amikor most a gazdaságban végbemenő változásokat a társadalom szellemi életével hozzuk kapcsolatba, előljáróban le kell szögezni, hogy általában a kultúra terjesztése, a művelődés az esetek döntő többségében nem közvetlenül, hanem közvetve szolgálja a gazdaság előtt álló feladatok megvalósítását. A másik általános megjegyzés, hogy itt két kölcsönösen összefüggő aspektust kell megkülönböztetnünk. Az **első** általában a **tudományok egyre növekvő szerepe** a termelés, a vezetés, általában a **gyakorlati tevékenység** folyamatában és ezzel együtt a társadalmi tudatban, a műveltségben, izlésben stb. A **másik** a tömegek társadalmi **aktivitásának növelésével** mint gyakorlati tevékenységgel kapcsolatos, amely a **kommunista öntudat** növelését kívánja meg. Ezért fontos feladat a tömegek gondolkodásának, a változás folyamatának elemzése, a feladatok meghatározása a tudomány vívmányainak elsajátításában, a kultúra fejlesztésében, a **tudatban élő múltbeli csőkevényektől való megszabadulás** feladatában. Ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozása az elméleti tisztánlátáson túl a gyakorlati feladatok szempontjából is nagy jelentőségű.

A kulturális és gazdasági folyamatok kapcsolatánál abból a sajátos de valószínűségi tételből kell kiindulni, hogy az ember nemcsak passzív célja a társadalmi folyamatoknak, hanem aktív cselekvő részese is. **Minden társadalmi folyamat csak az emberek gyakorlati tevékenységén keresztül valósul meg.** Az emberek viszont egyéniségek, saját egyéni tulajdonságaikkal és törekvéseikkel. Minden társadalmi célkitűzés — legyen az a legtudományosabban kidolgozva és előkészítve — realizálásának eredménye függ a realizálásban résztvevők a céllal való azonosulásától. A tudományos technikai forradalmat és vele együtt az új gazdasági mechanizmus megvalósítását olyan minőségi változásnak lehet felfogni, amiben gyökeres változás megy végbe az embereknek a tudományhoz és a technikához, általában a termeléshez való viszonyában. Ezért nem elég csak az elvont gazdasági vonatkozásokat és a technika fejlődési irányait vizsgálni, hanem mint minőségi változást kell felfogni az ember nemcsak anyagi, hanem szellemi fejlődésében is.

Ez azt jelenti, hogy **nem elég a célok világos megfogalmazása és kitűzése a gazdaságban, hanem ennek megfelelően kell formálni a társadalom — benne az egyes emberek — tudatát is.** Ha azt akarjuk, hogy a gazdasági és politikai gyakorlatunkban érvényre jussanak az új gazdasági irányítási rendszer elvei, akkor nem elég csak a mechanizmus megváltoztatása, hanem szükséges ehhez alakítani a társadalom — a közösségek és egyes emberek — gondolkodását is. Ezért a termelés és gazdaságközpontú folyamatának megváltoztatásáért folyó harcban feltétlenül meg kell oldani bizonyos nevelési és oktatási feladatokat is, amelyek egyrészt a változás elérésének feltételei, másrészt a következményei.

A feladatok sorában első helyre kell tenni azokat, amelyek szerves kapcsolatban vannak a gazdasági mechanizmus megvalósításával, vagyis elősegítik, feltételeket képeznek a mechanizmus megvalósulásának. Ide tartozik mindenekelőtt az emberek tudatának formálásával kapcsolatos feladatok egész sora. Ebben a sorban ott találjuk az iskolai képzésben jelentkező oktatási feladatokat, a felnőttek oktatás problémáit, a szakemberképzést, az ismeretterjesztés feladatait stb.

Mire kell az eddiginél jobban megtanítani az embereket?

1. A bevezetőben jelzett kapcsolatból adódóan az egyik legsürgősebb feladat — ami a társadalomban végbemenő tudományos-technikai forradalomból adódik, hogy az embereket jobban megismertessük a természettudományos, műszaki, technikai ismeretekkel. Korunk technikai haladása követelőleg írja elő a művelődés számára egy olyan tartalmi és szemléleti koncepció kialakítását, amely alapvetően magán hordja a technikai forradalom jegyeit. Itt tudomásul kell venni egy nagyon fontos tény. **Az ember a gyakorlati tevékenysége folytán éppen a technikai forradalom hatására nap mint nap kapcsolatban van a termelésben végbemenő forradalmi változásokkal.** Ha csak a mezőgazdaságot tesszük vizsgálat tárgyává, azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi öt évben több mint száz új szakma honosodott meg. Ez a változás gyakorol az emberre legnagyobb hatást, váltja ki tudati fejlődésének tendenciáit. Ez a társadalmi méreteket tekintve úgy jut kifejezésre, hogy a tudományok, de főként a műszaki tudományok emberre gyakorolt hatásának növekedése sokkal gyorsabb mint a művészeteké és így a művelődést tendenciájában meghatározó tényezővé válik. Ezt figyelmen kívül hagyni természetesen a művelődési célok kijelölésében sem lehet.

A feladat ilyen szintű megfogalmazása természetesen részeire bomlik, ha az iskolai oktatást vagy az iskolán kívüli művelődést tesszük vizsgálat tárgyává. Az új típusú szakember igény ismeretében lehet azt is megállapítani, hogy milyen általános és speciális követelmény van az iskolai képzéssel szemben. Ez kiinduló alapot ad az új iskolatípus szakmai és közismereti ismeretanyagának jellegére, arányára, a későbbiekben kialakítandó tanterv koncepció formálására, stb. Itt mindenekelőtt arányokról van szó; milyen arányban szerepelnek az oktatásban — iskolai és iskolán kívüli — és az egyéb ismeretterjesztő tevékenységben a humán és a természettudományos, valamint a technikai-műszaki ismeretek. Azt hiszem, hogy minden túlzás nélkül levonható az a következtetés, hogy nagyobb szerepet kell kapniuk a műszaki-technikai tudományoknak és az ezeket megalapozó ismereteknek az egész művelődési tevékenységben.

2. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése során a gazdaságban olyan mechanizmus alakul ki, amely biztosítja, hogy a gazdasági döntések az informáltság és az érdekelttség alapján a legmegfelelőbb szinteken, minél nagyobb tömegek aktív részvételével történjenek, azaz fokozódott a döntési jogok decentralizálása. Ez nem célja a gazdaságirányítás megjavításának, hanem eszköze, mivel a tömegek bevonása az alapvető kérdések eldöntésébe, biztosítja a döntések érvényesülését, hatékonyságát. Ez a tény megköveteli, a dolgozók — elsősorban a különböző szintű vezetők — jobb felkészítését a közgazdasági ismeretek terén, de nagyobb jártasságot követel a vezetés, az igazgatás kérdéseiben a dolgozók széles tömegétől is. Ez azt jelenti, hogy az egész társadalomban nagyobb szerepet kell kapni a közgazdasági ismeretek terjesztésének, a gazdasági képzés megszervezésének. Az új mechanizmus sikerének egyik fontos feltétele, hogy az emberek tömegei tanuljanak meg közgazdaságilag gondolkodni, hogy a közgazdasági szemlélet minden embernél természetszerűleg kialakuljon.

Erre azért is szükség van, mert az eddig szigorúan központilag szabályozott keretek helyére olyan gazdálkodási forma lépett, amely nemcsak lehetővé teszi a döntéseket, hanem meg is követeli azokat. A tervezés, a döntések meghozatala és végrehajtása, a gyári élet egyik legfontosabb mozzanata lett. A vállalat céljainak elérése

szempontjából lényegbe vágó, hogy a döntés az érdekeltek jóváhagyásával, aktív hozzájárulásával történjék. Az a jog, hogy a munkásoknak nagyobb a beleszólásuk az üzemek és termelési egységek irányításába, egyre nagyobb tömegekből váltja ki a közgazdasági ismeretek megszerzésére való törekvést. A közgazdasági ismeretek terjesztésének az igénye tehát nemcsak a társadalmi érdek vonatkozásokban jelentkezik, hanem az egyes termelési egységek szintjén és az egyes embernél is. A kultúra egyes ágazatainak, ezzel kapcsolatban is meg kell találni a feladat megoldásának legjobb és legcélravezetőbb eszközeit.

3. Külön érdemes szólni a kulturális nevelőmunka feladatairól és a gazdasági mechanizmus kapcsolatáról, olyan összefüggésben, amely a termelést ösztönző anyagi és erkölcsi viszonyok összefüggését vizsgálja. A kommunista munkára való nevelés végső célja, hogy a munka életszükségletté váljon. A munkáért járó jutalom nem anyagiakban fejeződik ki, hanem abban, hogy végrehajtója, tevékenységét alkotó folyamatnak érzi, amiért elsősorban társadalmi megbecsülést vár. Viszont egy olyan időszakban, amikor az ember számára az anyagi feltételek döntő mértékben a munkája minőségétől és mennyiségétől függenek, szükség van a munkához fűződő egyéni anyagi ösztönzésre. A szocializmus építése idején tehát az anyagi és erkölcsi ösztönzők egységére van szükség. Ebben az egységben dialektikus viszony áll fenn, nem egyszerűen párhuzamosság, vagy egyidőben való alkalmazás. A kettő egységes, egymással kapcsolatban lévő, egymásra gyakorló hatását figyelembe vevő alkalmazása vezethet csak a valóságos sikerekre.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése viszont az anyagi ösztönzés — a minél nagyobb nyereség elérését — a kívánt gazdasági és termelési célkitűzések elérésének egyik központi kérdésévé tette. A bérgazdálkodás, a prémiumrendszer, a nagyobb üzemi önállóság mind felhasználja ezt a mozgatóerőt. Ez azt jelenti, hogy a gazdálkodás szervezete önmagában, minden külön tudósítás nélkül szüli az anyagi előnyök keresésének szemléletét, még akkor is, ha az anyagi előnyök csak kollektív tevékenységgel biztosíthatók. A dialektikus egység megteremtése érdekében a kulturális nevelőmunka előtt olyan feladat áll, hogy erősítse az emberekben az erkölcsi megbecsülés elvárásának szemléletét. Az oktató-nevelőmunkának olyan szerepe van itt, hogy felismertesse a munka társadalmi jelentőségét, tegye a társadalmi érdek szem előtt tartását az egyén jellemének vonásává. A nevelőmunkának biztosítani kell, hogy az egyén számára, tevékenységének értelme és jelentősége az anyagi ellenszolgáltatásokon túl kifejeződjön a közösség, a társadalom általi elismerésben is. Ha ez elmarad, akkor a társadalomért érzett felelősség követelménye csak üres szólamná változik és az anyagi érdekeltség az egyénben az individuális törekvéseket erősíti. Ennek a feladatnak a megoldása nemcsak az agitációnak és a propogandának szab feladatokat, hanem az irodalomnak és más művészeteknek is, a népművelés minden ágának, különösen a tömeges hatásokra képes televízióknak és rádióknak.

4. A gazdasági mechanizmus változásának, valamint a tudományos-technikai forradalomnak természetesen vannak és lesznek olyan velejárói is, amelyek a változó termelési folyamatokkal, az alakuló emberi viszonyokkal és törekvésekkel kapcsolatosak. Ezek között az első helyen kell tárgyalni az emberi kollektívák alakulásával kapcsolatos nevelési és oktatási feladatokat. A gazdasági vonatkozások és a termelési viszonyok, amit a szocialista vezetés tudatosan alakít ki, elsősorban az emberek közötti termelési kapcsolatokat szabályozzák és az egyes ember tudatos termelő erejének előmozdítására szolgálnak. Az új gazdasági mechanizmus feltéte-

lezi és ki is váltja a termelő kollektívák állandó növekvő aktivitását. A gazdaság-vezetés új formája meggyorsítja azt a fejlődést, aminek eredményeként a termelő kollektívák a társadalomnak nemcsak gazdasági, hanem szociális sejtjévé is válnak.

A nem formális (mint az egy üzemben dolgozók, egy szakmabeliek, egy helyen lakók, stb.) társadalmi csoportok kialakulása azt jelenti, hogy ezekben a kollektívákban az egyes emberek közelebb kerülnek egymáshoz nézeteikben, magatartásukban, érdekeikben és törekvéseikben, sőt bizonyos mértékig még izlésükben, érdeklődési körükben is. Az üzemek gazdasági önállóságának növekedése, a minél nagyobb nyereség elérésének közös érdeke képezi az alapját az így alakuló kollektíváknak, de ezzel együtt szükség van olyan erkölcsi normák, emberi ideálok tudatosítására is, amelynek alapján a csoportok ellenőrzik tagjaik egyéni életét, viselkedését, és ha kell elhatárolják magukat a csoporton kívülállóktól. Ugyanígy széleskörű nevelőmunkát igényel a csoport és a társadalom közös érdekének megértetése.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az emberek és az emberi csoportok életének irányát a társadalmi és életfeltételek határozzák meg, de e feltételek között az ember — bizonyos határok között — megválaszthatja, mit akar és mit nem. Az egyes emberek és a kollektívák magatartását, törekvéseit, ítéleteit, stb. nem annyira az általuk végzett munka formája és mérete határozza meg, hanem inkább annak tartalma, az hogy mennyire értik meg a folyamat lényegét, munkájuk értelmét, szerepét a társadalom vagy konkrétan az üzem életében. Ettől függ elsősorban erejüknek és képességeiknek mozgósítása is.

Az üzemek vagy termelési egységek vezetésének érdeke kell hogy legyen, hogy a hivatalos szervezési formák és az alakuló nem formális kollektívák között ellentmondás mentes kapcsolat legyen. Ezt azzal érheti el a vezetés, ha a csoportok és az egyén számára is lehetővé teszi a feladatok tervezésébe való bekapcsolódást, a döntésben való aktív részvételt. Ez nem egyszerűen szervezeti kereteket kíván — bár ezek is szükségesek — hanem fel is kell készíteni egyes dolgozókat az ilyen tevékenységhez szükséges ismeretekre. A formális csoportok mindenütt kialakulhatnak, ezt közvetlenül kiválthatja a közös tevékenység (műhely, feladat) a szocialista közösségek alakulása azonban csak tudatos nevelőmunka, az egymásra utaltság megértése eredményeként jöhet létre.

Az így alakuló kollektívák a saját akaratukkal, törekvéseikkel formálói lesznek — az eddiginél jobban — a kulturális életnek is. Itt kettős hatású jelenséggel van dolgunk: a formálódó kollektívák alakítása, a kultúra eszközeivel és a kollektívák erősödő hatásának a kulturális életbe való pozitív bekapcsolása. Ezzel számolni kell, mert a gazdálkodásban kialakuló egységek erejüket és igényüket eszközként fogják használni a művelődési törekvéseikben, a kultúrával szemben támasztott követelményeikben. Biztosítani kell, hogy ez az erő a szocializmust siettető és követelő legyen a kulturálódás területén is. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt a társadalmi és tömegszervezetek a kultúra terjesztésében játszott szerepét és feladatát kell újlag megfogalmazni.

5. Az eddig tárgyalt kérdések végső következtetéseként azt lehet levonni, hogy a gazdaság elé állított feladatok sikeres megoldása érdekében állandóan formálni kell a vezetés minden rétegét de a legszélesebb munkás és paraszttömegeket is, leküzdvé náluk a gondolkodásban meglévő maradáságot, az újtól való félelmet stb. Ez nem egyszerűen csak agitációs feladat, hanem a reform megértését, annak megvalósításában való részvétel tudatos vállalását jelenti. A tömegek ilyen felkészítése ter-

mésztesen fokozott erőfeszítéseket jelent egy meghatározott irányban, amiről már eddig szöltünk. Ez azonban semmi esetre sem jelenthet egyoldalúságot, a kultúra más jellegű tartalmi kérdéseinek elhanyagolását. A társadalmi fejlődés következő időszakában a kultúra előtt nem az a feladat áll, hogy szürkévé, egyoldalúvá tegye az egyéniség fejlődését, hanem az, hogy járuljon hozzá minél jobban az egyéniség sokoldalú de a szocializmus építéséhez szükséges fejlesztéséhez. A gazdaság elé állított feladatok itt csak mint rendező elvek szerepelnek a tartalmi sorrendiségben és a rendelkezésre álló erők elosztásában.

Tudomásul kell venni az igazságot, hogy az emberek művelődési törekvéseinek gyakorlati tevékenységük — termelő és politikai — szab elsősorban irányt. Ez nemcsak társadalmi méretekben igaz, hanem egyének esetében is, mivel az embert érdeke erősen befolyásolja és olyan cselekvésre készíti, amiben anyagi vagy erkölcsi hasznot lát. Ezért változik a tevékenységének formája, köre és tartalma, akkor ez a művelődési igényekben is változásokhoz vezet. A termelésben elfoglalt hely a társadalom irányításába való bekapcsolódás méretei, a jogok és kötelességek alakítják az ismeretek szerzésének irányát és az ismeretek megszerzésére tett erőfeszítések mértékét is.

Ebből következik, hogy elsősorban a népművelésnek, intézményeivel és eszközeivel nemcsak kielégíteni kell ezeket az igényeket és törekvéseket, hanem azokat ki kell egészíteni másokkal, az embereket készíteni kell más irányú ismeretek megszerzésére is. A technikával, vagy a közgazdasággal való foglalkozás pl. nem eredményezheti a művészetekkel való megismerkedés elhanyagolását. Itt elsősorban arról van szó, hogy a másfajta ismeretek terjesztéséhez megtaláljuk-e a megfelelő eszközöket és formákat.

Természetesen a tartalmi feladatok kijelölésénél különbséget kell tenni az egyes kulturális szervek és intézmények között abból a szempontból, hogy az emberek milyen széles rétegével állnak kapcsolatban. Ezért elsősorban a tömegekhez szóló művelődési szerveknek és eszközöknek — iskoláknak, sajtónak, rádióknak, televízióknak, ismeretterjesztésnek, stb. tevékenységében kell elsősorban figyelembe venni a gazdaság terén beálló változásokat, erre fel kell készíteni az embereket és e munka közben tudomásul kell venni a gondolkodásban végbemenő folyamatokat, amely a gazdaságban bevezetett változások hatásaként jelentkeznek. Ezek közül egyeseket erősíteni, másokat ellensúlyozni kell.

II. A gazdasági mechanizmusból adódó közgazdasági lehetőségek a kulturális élet irányításában.

A szocialista társadalom történetében — nemcsak nekünk — hanem tábornékban is — először került sor arra, hogy a kulturális terület sajátosságait messzeemenően figyelembe véve dolgozzuk ki az anyagi, gazdasági befolyás rendszerét. Ilyen elvek voltak már eddig is a társadalom termelési szféráiban, de a kultúrában nem. A kultúra területén első ízben jön létre az anyagi eszközök felhasználásának olyan gyakorlata, amely számol a terület speciális adottságaival. Ennek a mechanizmusnak az alapelve, hogy a szocialista társadalom, a szocialista állam kötelessége a szocialista kultúra finanszírozása.

Köztudomású, hogy a kulturális folyamatokra az ideológiai harc törvényszerűségei érvényesek elsősorban. Ennek ellenére gondolkodni kellett azon, hogy a gazdaságban használt olyan kategóriákat, mint az érték, a nyereség, a jövedelmezőség az

árak és árképzés, stb. hogyan kell a kulturális fejlődés egyes területein és ágazataiban az irányítás eszközeként felhasználni. Abból kellett kiindulni, hogy itt semmi-féle mechanikus azonosításra nem kerülhet sor, mivel a kulturális szolgáltatások még a kereskedelmi úton kerülnek is sokszor forgalomba, elsősorban ideológiai küldetést teljesítenek.

Ha ezt a kérdést konkrétan vizsgáljuk, akkor az általános fejlesztési tendencián belül meg kellett vizsgálni a következő nagyobb problémákat. Mihez mennyi dotációt biztosítson az állam. Hogyan érvényesüljön ez a könyvkiadásban, színházak és mozik esetében. Feltétlenül fenn kell-e tartani minden eddig létrehozott kulturális objektumot (kulturház, klub, párhuzamos szakszervezeti és tanácsi könyvtárak, stb.) és feltétlenül működtetni kell-e mindenféle szakkört, műkedvelő öntevékeny művészeti csoportot stb. És ha igen, kinek az anyagi fedezetével. Más összefüggésben azt is kellett vizsgálni, hogy az ismeretterjesztés egyes formái és annak tartalmi jellege szerint elhatárolható részei a jövőben milyen állami, pénzügyi segítséget élvezzenek akkor is, ha a jövőben erre többet kívántunk szánni. A kultúra területén is jobban érvényt kellett szerezni annak az elvnek, hogy a szocialista állam elsősorban azt támogassa, ami társadalmi érdeket elégít ki, és az egyéni igények kielégítésének költségeit jobban át kell hárítani az egyénekre. Ezek és még sok más probléma mutatja, hogy a kulturális élet területén is lehetett és kellett is a gazdálkodás pénzten jelentkező kérdéseivel foglalkozni.

A gazdaságirányítás reformjának célkitűzései szerint a gazdaság olyan mechanizmusát kellett kialakítani, amely biztosítja, hogy a döntések, az informáltság és az érdekelttség alapján a legmegfelelőbb szinten történjenek. Kérdés volt az is, hogy a kulturális ágazat irányításában milyen mértékben érvényesíthetők a döntés szintekre vonatkozó irányelvek, milyen kérdésekben és időszakokra vonatkozóan kell erősíteni a központi döntések körét, hatékonyságát, és milyen kérdésekben és időszakokra lehet a döntéseket decentralizálni.

Az új gazdasági mechanizmus és a kultúra viszonyának taglalásánál általános egy védekező, magyarázkodó megközelítés vált divattá. Igen elterjedt az a vélemény, hogy az új gazdasági mechanizmus a kultúra fejlődését elsősorban károsan befolyásolja, tehát fel kell készülni a mechanizusból származó hatások kivédésére. Ez az alapállás gyökeresen hibás, mert védekezésre rendezkedik be, pedig a feladat elsősorban; biztosítani az új mechanizusból adódó lehetőségek maradéktalan kihasználását.

A gazdaságirányítási rendszer reformjával kapcsolatos elképzelések, indokolatlan fenntartások legtöbbször a valóságos tények ismeretének hiányában fogalmazódnak meg a népművelők között. A problémák nem a tömegek hangulatát tükrözik, hanem elsősorban az alkotó értelmiségét — mindenekelőtt a humán műveltségű értelmiségét — és a kultúra területén dolgozó funkcionáriusokét. A kételkedők vagy fenntartásokkal teli elképzelések között alapvetően két nagy csoportba tartozó kérdések vagy elképzelések húzódnak meg. Az egyik az anyagi feltételek alakulásával, a másik üzleti szellem térhódításától való félelemmel kapcsolatos.

1. Több vagy kevesebb pénz lesz-e a kultúrára? Ez a legfontosabb és mindenkit érintő kérdés. A válaszok többsége kételkedő vagy pesszimista. Eddig sem volt sok, sőt sohasem volt elég az anyagi ellátás, ezután még kevesebb lesz, vonják le a végső konkluziót. Mi a valóság?

A kulturára — TV, Rádió, könyvtár, múzeum, film, színház, népművelés stb. — az állam évente kb. 10 milliárd forintot biztosított a költségvetésben. Ez az összeg továbbra is maradék nélkül biztosítva lesz, sőt a nemzeti jövedelem növekedésének arányában ez is növekedni fog. Államunk tehát az új gazdasági mechanizmus bevezetésével nem rövidíti meg anyagilag a kultúrát. Közvetlenül a népművelés támogatására ebből az összegből 530 millió Ft jutott. A népművelésre fordítható anyagiak másik nagy forrása volt a társadalmi — szakszervezetek, üzemek, tsz-ek, SZÖVOSZ, stb. — ami évente átlagosan 300 millió forint körül mozgott. Ez az összeg eddig is váltakozott, évente hol több, hol kevesebb volt attól függően, hogy az adott szervek hogyan döntöttek. Ez sem változik az új gazdasági mechanizmussal. Most is lehet 300 milliótól több vagy kevesebb, attól függően, hogy az érdekeltek hogyan döntenek.

A megkötött üzemi kollektív szerződések és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának álláspontja bizonyítja, hogy a kulturára szánt összegeket minimálisan az elmúlt év szintjén biztosították. Az anyagi ellátás rendszeréből tehát még rossz akarattal sem lehet kiolvasni a csökkenő tendenciát.

2. A kultúrában alkalmazott gazdálkodás új rendszere lehetővé teszi, hogy a gazdasági eszközök felhasználásával is biztosítani lehessen a kultúra szocialista fejlődését, a tehetségesek támogatását az alkotóművészetekben stb. Olyan feltételeket lehet most teremteni, amelyek közt a tehetség feltétlenül érvényesül, a tehetségtelen viszont kiszorul. Ez egyben a munka szerinti „bérezés” elvének megvalósulását is jelenti az emberi tevékenységnek ebben a szférájában.

Gyakran fogalmazódik meg a félelem abban a formában is, hogy a kulturális politika főbb elvei ugyan nem változnak, de a gyakorlati tevékenység során a gazdálkodás rendszeréből adódóan előtérbe került a maradi, alacsony színvonalú igények kielégítése, amely egyben a kommercializálódást is jelenti. A gazdaságban verseny folyik a lakosság szükségleteinek, igényeinek egyre magasabb szinten történő kielégítésére. Ugyanez lesz-e a kultúra területén, itt is szabadon folyhat-e a verseny a lakosság igényének kielégítéséért?

A jó értelmű versenyre, a termelés és fogyasztás közötti összhangra a kultúrában is szükség van. Minden társadalom a maga igényeinek és a kor követelményeinek megfelelően rendezkedik be a kulturális „termelésre” is. A kulturális munkában is verseny, de ebben fontos szerepet játszik az ideológiai alapokon nyugvó szabályzás.

A termelésben a tömegek jelennek meg a piacon és adnak „megrendelést”. Az előbb említett jóértelmű verseny a kultúrában azt jelenti, hogy a kulturális szolgáltatásban nem minden igény kielégítéséért kell hogy verseny induljon, hanem csak azokért, amelyek a szocializmus megvalósulásának irányába mutatnak. Nem folyhat verseny a jelentkező krimi-igények kielégítéséért sem a könyvkiadásban, sem a filmforgalmazásban. De kell, hogy folyék a számunkra jó és szükséges ismeretek terjesztésében, a magasabb szintű izlés fejlesztésében. A szocialista államnak a rendelkezésre álló anyagi eszközökkel ezt a jóértelemben folyó versenyt kell ösztönözni finanszírozni. Ezért a kultúra területén a tömegek igényei mellett meg kell különböztetni a szocialista állam össztársadalmi érdeket kifejező igényét, megrendelő szerepét. Az állam megrendelő szerepének következetes alkalmazása egyben azt is jelenti, hogy a dotációs rendszerben jelenleg meglévő egyenlőtlenséget az új mechanizmus megszünteti.

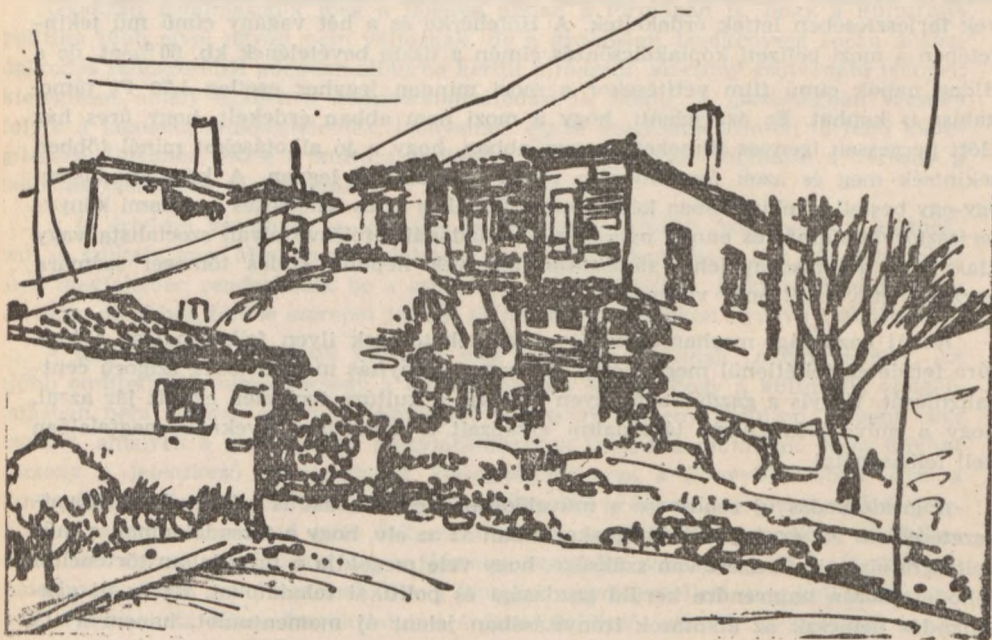
Az eddig érvényben lévő rendszerünk legfőbb hibája abban volt, hogy az egymástól jelentősen eltérő kulturális értékeket egyformán dotálta. Egyformán 25,80 Ft támogatást adott az állam minden színházjegyhez, függetlenül attól, hogy a Hamletre vagy a Lili-báronőre szólt. Egyformán 0,70 Ft dotáció jutott minden mozijegyhez attól függetlenül, hogy a néző a Hófehérke és a hét vagány nyugatnémet giccset nézte meg, vagy a Háború és béke c. alkotást. Az új rendszer bevezetése során mindenekelőtt ezzel a hibás gyakorlattal szakítunk, amennyiben fő törekvésünk az lesz, hogy az anyagi eszközök elosztása, felhasználása híven kifejezze azt az igazságot, hogy nem minden kultúra, ami kulturális köntösben jelenik meg.

Meggyőződésünk, hogy egy szocialista ország kulturális politikájának nemcsak az a feladata, hogy a meglévő igényeket sokoldalúan kielégítse, hanem mindenekelőtt az, hogy felkeltse és szüntelenül növelje, fokozza a széles tömegek kulturális igényét. Az új mechanizmus alkalmazása ebből a szempontból messze több lehetőséget és biztosítékot fog nyújtani, mint a jelenlegi berendezkedés. A régi helyzet ugyanis jóformán abnormisnak volt mondható, amennyiben azok a szervek, amelyek a művészi kultúra terjesztését végzik (MOKÉP, Képcsarnok V., Állami Könyvterjesztő V.) tulajdonképpen azoknak a műveknek terjesztésében voltak érdekelték anyagilag, amelyek amúgyis kelendők, amelyek az elmaradott izléshez kapcsolódtak. Így figyelmüket is az ilyen művek propagálására és terjesztésére összpontosították. Ugyanakkor nem voltak érdekelték a nehezebben fogyó kulturális termékek terjesztésében, amelyek legtöbbször előre mutatnak, a szocialista kultúra jegyében fognak. Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével és a kultúrában való alkalmazásával a terjesztő vállalatok az igényes, tartalmas, de esetenként nehezen fogyó művek terjesztésében lettek érdekelték. A Hófehérke és a hét vagány című mű tekintetében a mozi befizeti kópiakölcsönzés címén a tiszta bevételének kb. 60%-át, de a Hideg napok című film vetítésekor a mozi minden jegyhez esetleg 1,70 Ft támogatást is kaphat. Ez azt jelenti, hogy a mozi nem abban érdekelt, hogy üres ház előtt pergessen igényes filmeket, hanem abban, hogy a jó alkotásokat minél többen tekintsék meg és azok forgalmazása minél intenzívebb legyen. A könyvkiadásban egy-egy besteller tekintetében két-három százalékos árrés lehetséges az állami könyvterjesztő vállalatnál és ennek nyereségét a kiadónál lefölözve olyan szocialista vagy klasszikus alkotásokat lehet támogatni, amelyek népünk széles tömegei számára hozzáférhetővé kell hogy váljanak.

Az új gazdasági mechanizmusból adódó lehetőségek ilyen felhasználása a kultúra területén feltétlenül megköveteli az eszmei irányítás megjavítását, szigorú centralizmusát. Vagyis a gazdálkodás ilyen formája a kultúra területén együtt jár azval, hogy a művelődés állami társadalmi eszközeit a szocialista elveknek megfelelően kell felhasználni.

A gazdálkodás új rendszere a művelődésben egyben azt is jelenti, hogy következetesebben fog érvényesülni a gyakorlatban az az elv, hogy a társadalomnak a műveltségre elsősorban azért van szüksége, hogy vele megoldja a társadalom történelmi fejlődése során napirendre kerülő gazdasági és politikai feladatokat. Ez az új gazdálkodás nemcsak az alkotások irányításában jelent új momentumot, hanem a tömegek igényének formálódását is elősegíti sokkal inkább mint eddig, úgy, hogy azok a szocializmus céljainak megfelelően változzanak.

Összefoglalóan: tehát a gazdaságpolitika és kulturpolitika összefüggése — véleményem szerint — azt jelenti, hogy a gazdaságpolitika közvetlenül és közvetve hatást gyakorol a kulturális fejlesztés mennyiségi és minőségi célkitűzéseire, és fordítva a kulturális fejlődés az emberek tudatának átformálása hatást gyakorol a gazdaság fejlődésére. A gazdaságpolitika a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak kialakításával meghatározza a népművelési és művészeti intézményhálózat anyagi ellátásának és fejlesztésének lehetőségét, nagyságrendjét, de nem gazdasági jövedelmezőség, hanem a kulturális célkitűzések szempontjából. A népgazdaság gazdaságpolitikájának — amely magában foglalja a társadalom minden gazdasági vonatkozású célkitűzését — a kulturális politika következménye is és eszköze is, tehát a gazdaságpolitikában jelentkező változások a kultúrpolitikában is változásokhoz kellett hogy vezessenek. Természetesen mint ahogy a gazdasági mechanizmus reformuja nem új gazdaságpolitikát jelent, hanem annak továbbfejlesztését, ugyanúgy a kulturális politikában sem valami teljesen új elképzelésről van szó, hanem csak a szükséges változtatásokról.

Érdek és ösztönzés

A gazdasági irányítás mechanizmusának reformja kapcsán szenvedélyes viták alakultak ki az anyagi érdekelttség elvének alkalmazása körül. Sokoldalú és szerteágazó gondolatsorok csaptak össze, melyek részleteinek és általános következtetéseinek összecsengő és a valósággal adekvát tisztázásához még sok idő, tapasztalat, s főleg sok vita szükséges.

Jelen cikkben néhány olyan alapelvet szeretnék érinteni, melyek segítséget nyújtanak e bonyolult problémák szövevényében való eligazodáshoz.

Mindenekelőtt az érdek fogalmának „megragadása” és tisztázása jelentene ilyen jellegű orientációt.

Az egyes ember tevékenységének kijindulópontja az érdek. De a különböző embercsoportok, nemzetek, osztályok, pártok s az emberek egyéb közösségei és egyesülései is tevékenységük során saját érdekeikből indulnak ki.

Az érdek alanya, tehát az „érdekelt” nemcsak személy lehet, hanem személyek és csoportok is, de az egyes személyektől már olyan távoleső társadalmi képződmények is, mint a nemzet, az állam, a tudomány stb., melyek szintén rendelkeznek az érdek egy meghatározott körével.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az érdek kategóriáját úgy vizsgáljuk, hogy az érdekeltnek, az „alany”-nak az egyént tekintjük. (Azzal, hogy nemcsak az egyén képezheti az érdek „alanyát”).

Fogalmilag az érdek az alany (egyén) szűkebb és tágabb környezetének az alanyra gyakorolt sokoldalú hatása szintéziseként létrejött objektív viszony, mely a szükség-szerűség erejével az alanyt a különböző (anyagi, politikai, szellemi stb.) szükségleteinek kielégítésére sarkallja.

Hogyan értelmezzük ezt? Az egyén tevékenységének tartalmára a legjellemzőbb vonás az egyén elszakíthatatlan kapcsolata közvetlen környezetével, s ebben az összefüggésben a környezet az ember cselekedeteire döntő hatással van.

Az érdek azonban nem azonos a környezettel, hanem elsősorban olyan viszony, mely az ember és a környezete közt alakul ki, s az embert szükségletei kielégítésére sarkallja.

Az ember és környezete között kialakult kapcsolatok sokfélék lehetnek. Az erkölcsi, családi, munkatársi termelői stb. kapcsolatok is az ember és környezete viszonyát jelentik. Az érdek fogalmánál ezért nem elég leszögezni, hogy az érdek viszony, mégpedig az egyén és környezete közti viszony, hanem rá kell mutatnunk, hogy az ember és környezete között fennálló sokféle viszony közül melyiket nevezzük érdeknek, s ezen kapcsolatok milyen módon alkotják az érdeket.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy az egyén kapcsolatai (szűkebb és tágabb környezetével, végsősoron a társadalom egészével) rendkívül sokoldalúak, nagyszámúak. Az egyén és környezet kapcsolatát tehát mint sokoldalú kölcsönhatást kell felfognunk. Ebbe a kölcsönhatásba a környezet különböző elemei nem egyforma módon, főleg nem egyforma hatásfokkal kapcsolódnak be, némelyek erősebben, vagy nagyon erősen, mások gyengébben, vagy elenyészően gyengén hatnak.

Az érdek nem az egyik vagy másik elem hatására alakul ki, hanem az összes hatások eredménye, mintegy szintézise lesz. Úgy kell elképzelnünk az érdeket, mint egy olyan csatornát, melybe belefolynak a külső környezet hatásai, ezek különböző „energiával” hatnak és a szintetizálódásuk (valójában kölcsönviszonyuk) jelenti az „érdekképződést”.

Az embernek ahhoz, hogy létét fenntartsa, s egyre magasabb színvonalra emelje, történelmileg kialakult szükségleteit kell kielégítenie. Ezek a szükségletek lehetnek anyagi, társadalmi, szellemi, erkölcsi stb. jellegűek. Érdeknek azokat a kapcsolatokat nevezzük, melyek ezen szükségletek kielégítésére irányulnak. Ilyenképpen az érdek a szükségszerűség erejével ható ösztönzést jelent, amely az embert a különböző természetű szükségletei kielégítésére ösztönzi.

Az érdek azonban nemcsak ösztönzés általában, hanem konkrét; magába foglalja a tevékenység módját, lehetőségeit is, azt az utat, mely a szükségletek kielégítéséhez vezet. Mindjárt két megjegyzést fűzünk ehhez. Egyrészt az érdek nem a tevékenység, a cselekedet, hanem a cselekedet rugója. A tevékenység, már a felismert érdeken alapul. Másrészt az érdek itt mint a szükségletek közvetítője, megjelenítője jelentkezik.

A fentiekből következően az érdek olyan objektív jelenség, amely a szubjektummal a legközelebbi, közvetlen kapcsolatban van. Vagyis az érdek közvetlen hatására alakul ki a cselekvés. Más objektív körülmények is hatnak az emberi cselekvésre, de csak az érdeken keresztül, az érdek közvetítésével. Így tehát a szükséglet sem közvetlenül, hanem csak az érdek közvetítésével fejt ki társadalmi hatását. Ezt más-ként úgy is fogalmazhatjuk, hogy minden objektív hatás, az emberi cselekvést befolyásoló tényező végül az érdek csatornáján keresztül jut el a cselekvő szubjektumhoz, az emberhez.

Világosan látható, hogy az érdekről szólva olyan viszonyt vizsgálunk, mely az ember tudatától, akaratától függetlenül alakul ki és hat. Meg kell mondanunk, hogy e tekintetben viták folynak. A vita az érdek természete és a megismerő (az érdeket felismerő) tevékenység kapcsolata körül folyik. Az ember tanulmányozza és felismeri az érdekét és ezen az alapon kezd hozzá a cselekvéshez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az érdek szubjektív, vagy szubjektív is. Hiszen ilyen alapon a társadalom minden olyan objektív jelenségét (termelőerők, termelési viszonyok, alap stb.), mely a tudatban tükröződik, vagy tükröződhet, szubjektívnak kellene tartanunk.

Igaz az, hogy az érdek a legközvetlenebb kapcsolatban van a szubjektummal, de ön maga objektív. Ez egyáltalán nem kisebbíti az érdekek tanulmányozásának, felismerésének jelentőségét, de aláhúzza, hogy az érdek természetére nézve objektív, vagyis az érdek az ember közvetlen környezetének olyan hatása, amely nem függ az ember akaratától, megismerő tevékenységétől. Marx és Engels „A német ideológia” című művükben a közös érdekről szólva az érdeket mint realitást fogják fel. „Ez a közösségi érdek pedig nem csupán a képzeletben létezik, mint valami »általános« hanem mindenekelőtt a valóságban, mint azoknak az egyéneknek a kölcsönös függősége, akik között a munka megoszlik”*

Mint az előzőekben kitűnt, az egyes emberek tevékenységük során érdekeikből indulnak ki. Ehhez azonban ismerniük kell érdekeiket. Az emberi tudat képes is és törekszik is a saját érdekeinek megismerésére.

*Marx—Engels Művei 3. köt. Kossuth 1960. 33. old.

Az érdek felismerésének folyamata rendkívül bonyolult, sok-sok tényezéből összetevődő tevékenység. Nehézsége és bonyolultsága az ember létfeltételeinek s létének bonyolultságából következik. Az ember, létfenntartása érdekében végzett termelő tevékenysége során sokféle kapcsolatban áll mind a természet tárgyaival, mind más emberekkel. Ezek a kapcsolatok olyannyira sokfélék és bonyolultak, hogy az ember egy-egy alkalommal a tevékenységére vonatkozó döntésnél nem is veheti mindet számba. Így szelektálnia kell, ki kell választania azokat az összefüggéseket, viszonylatokat, melyek leginkább determinálják az adott tevékenységeket, azok lényegét, irányát és mikéntjét. Mindezekből következően az ember érdekei és az ember tevékenysége közötti kapcsolat feltételezi a tudatos embert, aki tanulmányozza és megismeri érdekeit, s ezek alapján dönt tevékenységéről. Az érdekek felismerése tehát végső soron fontos szerepet játszik az emberi tevékenységben.

Mindezekhez még hozzá kell vennünk azt a tényt, hogy az ember sohasem tevékenykedik mint „abszolút egyén”, vagy „abszolút individuum”. Vagyis nemcsak mint egyén hanem mint társadalmi lény él és cselekszik. Pontosabban cselekszik úgy is mint egyén, úgy is mint osztálynak, nemzetének vagy a társadalomnak a tagja. Ily módon minden egyes cselekedet a különböző érdekviszonyok hatására valósul meg, mintegy az érdekszférák viszonyainak felismeréseként jön létre. Hogy az ember ezt a bonyolult feladatot hogyan, milyen színvonalon végzi el, az attól függ, mennyire ismeri saját magát, saját kapcsolatait a társadalom más részeivel, egyszerűen szólva milyen színvonalon áll öntudata.

Végig követtük az emberi cselekvés (a tett) létrejöttének három, egymáshoz kapcsolódó szféráját. Az érdekek (az objektív) területét, az érdekek felismerését (a szubjektív szférát) s végül az előbbiekből fakadó cselekvést.

Az elméleti következtetések mellőzésével most inkább a politikai és gyakorlati vonatkozásúakkal foglalkozunk.

Az első ilyen jellegű következtetés az ösztönzési formákra s azok egymáshoz való viszonyára vonatkozik.

Az emberek tevékenységét valamilyen módon minden társadalom ösztönzi (deres, börtön, munkabér, munkanélküliség stb.). A szocializmus viszonyai között az ösztönzés két formáját alkalmazzuk; az anyagi és az erkölcsi—politikai ösztönzést. Történelmi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy az anyagi ösztönzés elhanyagolása a dolgozók érdekeinek figyelmen kívül hagyása nemcsak a szocialista gondolkodásmód fejlődését, hanem a gazdasági céljaink megvalósítását is akadályozza. Szinte alig folyik ma már vita arról, hogy az irányítás szükséges eleme-e az anyagi ösztönzés. A félreértések és viták akkor keletkeznek, amikor az anyagi és az erkölcsi—politikai ösztönzés kapcsolatáról van szó. Az a „bölcesség”, hogy e két ösztönzöt együtt kell alkalmazni olyannyira általános, hogy egyetérthetnek vele azok is, akik az egyiket (az anyagit), és azok is akik a másikat (az erkölcsi—politikait) akarják szinte kizárólagosan alkalmazni.

Az előző fejtegetésekből az tűnik ki, hogy az emberi tevékenység két kiindulópontja az objektív és a szubjektív között meghatározott viszony van, mégpedig olyan, hogy a szubjektív szféra az objektív alanián áll, abból következik. Következésképpen az anyagi ösztönzés alapjára kell felépíteni az erkölcsi politikai elvárások rendszerét. Politikai ösztönzés anélkül hogy az anyagi érdekek szférájában a feltételeit megteremtendő, megalapozatlan. Ugyanígy egyoldalú, kizárólag anyagi ösztönzést alkalmazni, s elhanyagolni az erkölcsi—politikait.

Az anyagi ösztönzés tulajdonképpen az egyén kapcsolatrendszerébe való beavatkozást, e kapcsolatrendszer átformálását jelenti. Ha pl. az egyén felé egy olyan társadalmi elvárást akarunk közvetíteni, mely a termékek minőségének javítását írja elő számára, akkor mindenekelőtt az egyén objektív szféráját kell vizsgálat tárgyává tenni. Kapcsolatrendszeréből (melyeket a társadalom oldaláról kiinduló hatásokként kell felfognunk), ki kell iktatni olyan szálakat, melyek az elvárással ellentétesek, helyükbe olyanokat állítani, melyek az elvárás megvalósítását erősítik. Jelen esetben a bér, illetve dotáció mennyiségi mutatójának hatását csökkenteni, míg a minőségét bekapcsolni vagy erősíteni kell.

Az első következtetésünk tehát; a társadalom és a gazdaság irányítása a cselekvő emberek irányítását jelenti. Vezetni (társadalmi értelemben) nem elsősorban az utasítások és felhívások rendszerét jelenti, hanem a vezetettek anyagi létének szféráiban való tevékeny beavatkozást, az egyének társadalmi kapcsolatrendszerének alakítását.

A második következtetésünk a közösségi és a partikuláris érdekek összeegyeztetésére vonatkozik.

Amikor az érdekek kategóriájáról, az érdekképződésről beszéltünk, akkor az érdeket egy olyan csatornához hasonlítottuk, amelybe „belefolyik” minden külső hatás, s ezek szintézise lesz a cselekvés alapjául szolgáló érdek. Hogy ez miként alakul az különböző hatások intenzitásától függ. Előfordulhat, hogy az egyént ért hatások közül a közvetlen környezet, a család, a barátok stb. hatásai esetleg erőteljesebbek mint az osztály, vagy a népgazdaság, illetve a társadalom egésze érdekeit közvetítő hatások. Ez rendjén is lenne, mert az emberre a legerőteljesebben mikrokörnyezete hat. Minden cselekvés e közvetlen környezetben zajlik le. Az egyén egy üzemben vagy üzemben dolgozik, brigádba tartozik, konkrét helye van a munkamegosztásban, kapcsolatban van a termelést közvetlenül irányítókkal, lakik valahol, s így kapcsolatba kerül más lakókkal, de különböző tanácsi szervekkel is, élelem, ruházati és egyéb szükségleteit kielégítendő kapcsolatban van a kereskedelemmel, családjá, rokonai, barátai vannak, nem beszélve arról, hogy olvas, televíziót néz, rádiózik stb. E sokirányú tevékenység, e sokirányú kapcsolatok jelentik a közvetlen környezetet (mikrokörnyezetet).

A probléma csupán az, hogy a mikrokörnyezet hatásai lényegüket tekintve egybeesnek-e azokkal a törekvésekkel melyek felismert társadalmi érdekként nyerne megfogalmazást. Egyáltalán nincs szándékunkban az ember mikrokörnyezetét és társadalmi (össztársadalmi) környezetét szembeállítani egymással. De mégis tudomásul kell vennünk, hogy a kettő között gyakori a diszharmonia. A párt és állami-gazdasági irányításnak mindig törekednie kell ezen összhang naponkénti újratertetésére és fenntartására.

Ez rendkívül bonyolult és szerteágazó feladat, ugyanis érinti a társadalom egészének mechanizmusát, beleértve a társadalom (réteg, csoport) szerkezetét, a gazdaság irányítás egész mechanizmusát, a közigazgatást stb., hogy csak a legszembeütőbbeket említsük. Mindezen mechanizmusoknak (s velük kapcsolatos apparatusoknak) alapvető funkciójuk éppen a társadalmi követelmények, érdekek közvetítése az egyes emberek felé.

A társadalmi érdekek az egyén felé való közvetítésében a mechanizmusokkal kapcsolatosan kettős feladat alódik.

Az egyes mechanizmusok felülről lefelé épülnek, s valójában olyan jelzés-rendszerek, melyek különböző szinteken konkrétizálják az általános társadalmi fel-

datokat. A különböző szintek sajátos helyzetűek, s ezért képesek az általános érdek átvételére és továbbítására. Példaként említsük az ipar irányítását. Egy társadalmi érdek — mondjuk a gyártmányfejlesztés — követelménye a különböző iparágak felé más-más konkrét követelményeket jelent. A felismert társadalmi érdek ezután elindul, utasítások, intézkedések, tervek, anyagi eszközök, ösztönzési rendszerek formájában tovább. Az iparági igazgatástól az egyesülések, vállalatok, a gyáregységek, üzemek, műhelyek, brigádok felé, végül eljut mint konkrét részfeladat a egyes termelőkhez. Vagyis különböző szinteken, különböző közvetítő állomásokon halad át. Ez szükséges is, mert ahhoz, hogy megvalósuljon, konkretizálódnia kell. Azonban előfordulhat és elő is fordul, hogy ezek a különböző szintű közvetítők nem pontosan konkretizálják a társadalmi érdeket, torzíthatják, s mire az egyén szféráiba ér a hatásuk már elenyésző, vagy legalábbis nem olyan intenzív, hogy az az egyén cselekvésének motiválója lehessen.

Nem a különböző szintű irányító szervek rosszindulatáról van szó, hanem arról a sajátos helyzetről, hogy a népgazdaság érdekei között az ipar, az iparág, az egyesülés, a gyár, az üzem stb., mind sajátos érdekekkel bírnak. Ezek nem feltétlen ellentmondásosak, de nem is azonosak, s ebből származhatnak olyan akadályok, melyek lassíthatják, akadályozhatják a társadalmi érdeknek az egyének cselekvéseiben való megvalósulását.

A társadalmi irányítás általános mechanizmusában, benne a gazdaságban is, a különböző szinteken diszharmónia keletkezhet. Egy intézmény, hivatal, irányítószerv mindenekelőtt az érdekek egy körével bír, mely a tevékenységéből, funkciójából adódik. Ez a társadalmi érdeknek az illető területre való konkretizálása. A jelzett szervezetben azonban meghatározott érdekkörökkel rendelkező egyének tevékenykednek. Itt már könnyen elképzelhető, s gyakran tapasztaljuk is, hogy a döntésekben a funkció és az ott dolgozó egyéni érdeke közti ellentmondás torzíttja a társadalmi érdeket, keresztezi útját.

Bonyolítja a dolgot továbbá az, hogy ugyanazon területen többféle társadalmi követelmény, illetve társadalmi érdek kerül megvalósításra. Néha ezek között nincs megfelelő összhang.

A gazdasági irányítás mechanizmusának reformja többek között éppen ezt a célt szolgálja, hogy a társadalmi követelmények erőteljesen érintsék a maguk konkrét formáiban az egyes dolgozókat.

Társadalmunknak sok eszköz áll rendelkezésére, melyekkel a kívánt célt elérheti. Köztük a legfontosabb az anyagi ösztönzés, de szociális szolgáltatások, javuló munkafeltételek, erkölcsi megbecsülés stb. mind segítik a társadalmi célok elérését, úgy, hogy az egyéneket érdekeltté teszik megvalósításukban.

A különböző szintű közösségi érdekek és az egyéni érdekek összeegyeztetése a fentiekből következően nem jelentheti a magasabb szintű közösségi érdekről való lemondást, sem az egyén érdekeinek negligálását. A vezetés művészete abban van, hogy az egyént olyan anyagi—gazdasági hatásoknak teszi ki, melyek lehetővé teszik számára a közösségi érdek megvalósítását, sőt erre egyenesen sarkallják.

Természetes, hogy irányító tevékenységünk célja a társadalmi érdek megvalósítása. De ezt úgy kell elérni, hogy a közösségi érdek nevében nem kell az egyénnek lemondania saját érdekeiről, ellenkezőleg, olyan helyzet kialakítására kell törekedni, mely lehetővé teszi számára, hogy a közösségi érdeket egyéni érdekként valósítsa meg. Ezeknek a feltételeknek rendszeres vizsgálata, a gazdasági irányításának egyik leglényegesebb feladata.

A magyar népi demokrácia kérdései a marxista történeti irodalomban

Néhány fontos forrás-gyűjteménytől és tudományos eredményt ígérő tanulmánytól, feldolgozástól eltekintve a népi demokratikus korszak történetének kutatása, a kutatások eredményeinek tanulmányok, monográfiák formájában való közlése, lényegében csak a legutóbbi évtizedben indult meg és az utóbbi években bontakozott ki.

A magyar történelem korábbi korszakainak kutatásával szemben mutatkozó „késés”-nek azonban itt jórészt objektív okai voltak, s bizonyos fokig vannak még ma is. Hiszen e korszak lényegében együtt gyarapodott időben a ma élő és dolgozó történész nemzedékkel. Nemcsak az idősebbek, de részben a fiatalabbak számára is, az elmúlt két évtized a fejlődő, formálódó jelent, a mindennapokat, majd az éveket jelentelte. A végbemenő események tartalmát, jellegét és távlatait természetesen nem elsősorban a történész, hanem a politikus, a publicista elemezte, értékelte. Ennek megfelelően az évek során méreteiben is jelentős, s ma már nem egy vonatkozásban a tudományos kutatómunka tárgyául és forrásául is szolgáló politikai-, valamint történeti-publicisztikai irodalom halmozódott fel. A felszabadulást közvetlenül követő években a polgári eszméket, eszmei befolyást tükröző írások még meglehetősen nagy számban jelentek meg. A fordulat éve után, a szocialista társadalom építésével nagyjában párhuzamosan azonban egyre inkább tért hódított, majd túlsúlyra jutott a marxista politikai- és történeti-publicisztikai irodalom. De e téren is érezte, s nem is akármilyen mértékben romboló hatását a dogmatizmus és a revizionizmus az 1956-os ellenforradalom előtt és idején. Még pedig, főként kettős vonatkozásban: a) a marxista politikai- és történeti-publicisztikai irodalmat jelentősen eltorzította, közvélemény formáló erejét bénította, s ezzel is utat engedett a polgári eszmék feléledésének, írásos formában való jelentkezésének; b) hasonló irányba „terelte” a történelmi irodalmat is, riasztólag hatott a tudományos igényű munkára, különösen, a népi demokratikus korszak történetének kutatásával kapcsolatban.

1957 után az MSzMP felszámolta az ideológiai és tudományos téren korábban bénítóan ható torzulásokat. A történelemtudomány eszmei tisztázódásában is nagy szerepet játszottak a párt VII. és VIII. Kongresszusának határozatai, a művelődéspolitikai irányelvek, a Központi Bizottság és más pártszervek állásfoglalásai a nacionalizmusról, a népi írókról, irodalmunk helyzetéről, valamint a filozófia feladatairól. A szocializmus alapjai lerakásával párhuzamosan, az elmúlt évek munkája és erőfeszítései nyomán a kommunista és pártönkívüli történészek tevékeny közreműködésével a magyar történelemtudományban megerősödött és lényegében uralkodóvá vált a marxista-leninista történelemszemlélet és módszer. Mái sem mondhatjuk azonban el, hogy a dogmatikus és revizionista szemlélet, a polgári-, kispolgári nézetek továbbélését teljesen sikerült volna felszámolni a történelemtudományban. Sőt ke-

lyenként az „alkotó” marxizmus címén, rég túlhaladott nézetek és szemlélet felfrisítésének is tanúi lehetünk. Ennek oka, legfőbbképen az, hogy a nemzetközi munkásmozgalom, a szocialista világrendszer, az imperialista-ellenes nemzeti felszabadító mozgalmak fejlődése, problémái, valamint az imperialista országokban végbemenő társadalmi folyamatok az utóbbi másfél évtized folyamán számos új kérdést vetettek felszínre. Ezek egyrészt sürgetőbbé tették, mint valaha a következetes leszámolást a marxizmus—leninizmust eltorzító nézetekkel, másrészt megkövetelték az új jelenségek beható tanulmányozását és elméleti általánosítását. E kettős feladat megoldása elképzelhetetlen a marxizmus—leninizmushoz való következetes visszatérés és annak alkotó továbbfejlesztése nélkül. Aki nem a marxizmus—leninizmus tanításaihoz való következetes visszatérésben és annak alkotó továbbfejlesztésében keresi a történeti kérdések mélyebb feltárásának eszközét, az elkerülhetetlenül a polgári, kispolgári nézeteknek nyit utat a történettudományban. Nem is szólva arról, aki a marxizmus—leninizmust valójában soha nem tette magáévá. Ugyancsak hibás útra téved az, aki a marxizmus—leninizmus tanításaihoz való visszatérés igényével, de metafizikus módszerrel, s a dogmatikus nézeteknek, illetőleg a polgári történetfelfogásnak csupán egyes vonatkozásai ellen lép fel.

A polgári hatás el nem hanyagolható forrását jelentik, a fentiekén túlmenően, a népi demokratikus korszakról külföldön megjelent visszaemlékezések, történeti-publícisztikai művek, s általában a disszidens-irodalom.

A népi demokratikus korszak kutatásában jó ideig komoly nehézséget okozott az a körülmény is, hogy a levéltári források, részben rendezetlenségük folytán, szinte megközelíthetetlenek voltak. Ma már elvileg ilyen akadályok nincsenek, de különösen a vidéki levéltárak népi demokratikus korszakra vonatkozó anyagainak feldolgozatlansága még most is fékezően hat a kutatásokra, nem is szólva a külföldi levéltárakban levő források hozzáférhetlenségéről. Történész körökben korábban még elég általános volt az a felfogás, hogy a népi demokrácia történetét tudományosan feldolgozni nem lehet. Ezt a legtöbben, a levéltári források említett hozzáférhetlensége mellett, a történelmi távlat hiányával magyarázták. A történeti kutatásokhoz történelmi távlatra valóban szükség van. A történelmi távlat fogalma azonban nem azonosítható az évek egyszerű matematikai összegével, hanem egyidejűleg a társadalmi—gazdasági és politikai valóság mennyiségi és főleg minőségi változásait is figyelembe kell venni. A szocialista építés során hazánkban leraktuk a szocializmus alapjait. S ezzel megteremtettük a feltételeit a szocialista társadalom teljes felépítésének. A megtett út általános törvényszerűségeinek és sajátosságainak történeti tudományos elemzése nemcsak a történettudomány előtt álló lehetséges feladat, de egyik legfontosabb feladat. A népi demokrácia történetének kutatása és tapasztalatainak feldolgozása ma már azonban nemcsak elvileg, de gyakorlatilag is lehetségesnek tekinthető. Ezt nem utolsó sorban éppen azok a monográfiák és tanulmányok igazolják, amelyek az utóbbi időben nálunk megjelentek.

A népi demokrácia történetéről szóló tanulmányok és monográfiák sorában jelentős helyet foglalnak el azok a munkák, amelyek a felszabadulás történetét tárgyalják. A „Magyarország felszabadulása” c. mű jelentette a téma első átfogó tudományos feldolgozását.¹ Felöleli a háború kitérőse és a szovjet csapatok magyar területre lépése közötti időszakot, majd behatóan foglalkozik a felszabadító hadműveletek megindulásától az ország teljes felszabadulásáig terjedő időszakokkal. Sőt, a mű második

kiadásában már a népi demokratikus átalakulás történetét is felvázolja röviden. Lényegében ehhez a témához kapcsolódott „A fasizmus bukása Magyarországon” c. monográfia is, mely a második világháború döntő fordulatát jelentő sztálingrádi (Volográd — B. S.) csatától tárgyalja az ország történetét, különös figyelmet szánva a népi demokratikus forradalom érlelődésének, majd megindulásának.² Ide sorolhatók továbbá azok a munkák is, melyek a Vörös Hadsereg magyarországi felszabadító harcait hadtörténeti szempontból tanulmányozzák. A témával kapcsolatosan elsősorban a felszabadulás hadtörténeti feldolgozása, a magyar antifasiszták részvétele a külföldi ellenállási mozgalmakban és egyes megyék, városok felszabadulásának története igényel további kutatásokat. Nógrád megye azonban szinte egyedülálló kivételt jelent, hiszen a „Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején, továbbá a szovjet csapatok felszabadító harcai Nógrád megyében” és a „Nógrádi partizánok” c. tanulmány megjelenésével a feladatot e téren alapiában véve megoldottnak lehet tekinteni.³

Az elmúlt évek során erőteljesen kibontakozott a népi demokratikus korszak gazdasági és részben társadalomtörténetének kutatása. Az e téren elért eredményeket leginkább „Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon” és a „Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában” c. monográfiák szemléltetik.⁴ Az előbbi az újjáépítés, a tőke felszámolásába átnövő korlátozás, a stabilizációt követő élet-színvonal alakulás, valamint a tőke felszámolásának betetőzése és az újjáépítési korszak lezárulása a „fordulat évében” kérdések elemzésével átfogóan ábrázolja a felszabadulást követő évek gazdasági fejlődését, az utóbbi az első három éves terv megvalósítása politikai és gazdasági feltételeit, a terv és az államosítások összefüggését, valamint a népgazdaság különböző ágainak a fejlődését s végül a magyar társadalomban, főleg a munkásosztály összetételében, helyzetében végbement változásokat elemzi a terv időszakában. A magyar gazdaság fejlődése történetének egyes fontos állomásait, tényeit tanulmányozzák még az említettek mellett „Az 1945—46. évi infláció” c. monográfia és számos, a témához kapcsolódó figyelemreméltó tanulmány.⁵ Ide sorolhatók bizonyos vonatkozásban a magyar mezőgazdaság, illetve a mezőgazdasági lakosság történetét tárgyaló olyan művek is, mint a „Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában”, „Az 1945-ös földreform” és „A magyar mezőgazdaság fejlődésének 20 éve” stb. nagyobb lélegzetű tanulmányok, amelyek Magyarország földbirtok viszonyainak a földosztást követő gyökeres átalakulását, a mezőgazdasági termelés fejlődését, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének első eredményeit mutatják be.⁶ Az „Ipari munkásságunk összetételének alakulása” c. munka és a „Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében”, valamint a „Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében Magyarországon” c. tanulmányok a munkásosztály és a parasztság létszámának, összetételének, anyagi és szociális helyzetének, műveltségi színvonalának fejlődését vizsgálják döntően a népi demokrácia első évtizedében.⁷ A lakosság számának, osztálytagozódásának, anyagi helyzetének és művelődési viszonyainak alakulását a fentiek mellett, elsősorban a demográfusok több, most itt nem említett cikk és tanulmány keretében is tárgyalják. A fenti vázlatos áttekintésből is kitűnően a népi demokratikus korszak gazdaság- és társadalomtörténetének kutatása terén az elért jelentős eredmények aláhúzása mellett indokoltnak látszik a figyelmet felhívni a nem is kevés időt és erőfeszítést igénylő további kutatásokra. S ez vonatkozik a népgazdaság minden ágára a legutolsó másfél évtizedben, hasonlóan a munkásosztály és a mezőgazdasági

lakosság történetére, sőt ami az értelmiséget, valamint a középrétegeket általában illeti a népi demokratikus korszak egészére. Ezen belül különösen fontos lenne a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, továbbá a dolgozó osztályok, társadalmi rétegek tudati fejlődésének nagyobb figyelmet szentelni. Amit ma az emberek tudatában végbement változás, fejlődéstörténeti tudományos számbavételéről el tudunk — a rendelkezésre álló történeti irodalom alapján — mondani, az olyan kevés, hogy még kezdetnek is csak túlzásoktól nem mentes jóindulattal lehet felfogni. Komolyan még annak a felméréséhez sem fogott hozzá a történeti kutatás, hogy a kommunista mozgalom, illetőleg a párt mellett a többi pártok, szervezetek, intézmények mit és hogyan végezték az emberek tudatának formálását, az elmúlt két évtizedben.

A népi demokratikus korszak politikai történetében — nem szorul külön indoklásra — kiemelkedő helyet foglal el a munkásmozgalom, s ezen belül is a kommunista mozgalom történetének tudományos feldolgozása. Az e téren kifejtett kutatómunka sikereit figyelemre méltó tanulmányok egész sora példázza. A teljesség igénye nélkül, inkább csak a fenti megállapítás indokoltságának az érzékeltetésére, utalnék olyan tanulmányokra, illetőleg tanulmánykötetre, mint „A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962”, „Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten”, „Harc a munkásosztály egységéért a felszabadulás után”, „A két munkáspárt egyesülése 1948-ban”, „A népi demokrácia és a kommunista politika néhány kérdése a felszabadulás után”, „A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből”, „A magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában és az MDP politikájának főbb vonatkozásai” stb.⁸

Több szempontból is a szóbanforgó téma körébe sorolhatók a „Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon” c. két kötetes mű 1945—1948-as időszakkal foglalkozó része, valamint a „Népfront és koalíció Magyarországon” c. monográfia.⁹ A tanulmányok viszonylagos bősége azonban nemcsak a tudományos feladat sokoldalúságára és bonyolultságára utal, de a népi demokratikus korszak egész történetének jövőbeni kutatása szempontjából is sürgeti a már előkészületben lévő „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” felszabadulás utáni fejezetének, illetőleg kötetének megjelentetését.

Olvan, az üzemi bizottságok történetét tárgyaló munkákon, mint „Az üzemi bizottságok harca a tőkés termelés és elosztás munkásellenőrzésének megvalósításáért és kiszélesítéséért 1944—1948.”. „Az üzemi bizottsági rendszer kialakulása és a munkásellenőrzés megvalósulásának kezdete”, és a már idézett „Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon” c. köteten kívül, lényegében nincs egyetlen tudományos feldolgozás sem, amely a magyar szakszervezeti mozgalom történetét tárgyalná a felszabadulás után.¹⁰ Pedig e téren a Szakszervezeti Tanács mellett az egyes szakszervezetek, sőt helyi szervezeteiknek a tevékenysége szinte kínálja a témát a kutatónak. Arról már nem is beszélve, hogy az ipari munkásság és földmunkások szakszervezetei mellett az értelmiségi (pedagógus, orvos, mérnök stb.) szakszervezetek történetének tanulmányozása külön is érdeklődésre tarthatna számot.

A koalíciós pártok története kutatásának megindulását is csak a Nemzeti Pártot párt történetével foglalkozó tanulmány jelzi, de hasonló a helyzet az ellenzék pártok történetének feldolgozását illetően is, ahol ugyancsak egyetlen tanulmányt találunk, amely a „Demokrata (Barankovics) Néppárt történetéhez” címmel jelent meg.¹¹

A magyar szakszervezeti mozgalom felszabadulás utáni történetének és a koalíciós-, valamint ellenzéki pártok történetének kutatásához képest nagyobb figyelmet szentelt a történetírás a nemzeti bizottságok létrejötte körülményeinek és tevékenységének feltárására. A „Népmozgalom és nemzeti bizottságok” c. monográfia mellett, amely a népi mozgalmak magyarországi kibontakozását, a nemzeti bizottságok működését és szerepét tárgyalja, még több olyan tanulmánnyal is találkozunk a különböző folyóiratok hasábjain, amely a nemzeti bizottságok tevékenységével foglalkozik.¹² Ezek sorában említhető „A nemzeti bizottságok szerepe népi demokratikus forradalmunkban”, „A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944—1945-ben”, „A Bihar megyei nemzeti bizottságok szerepe a népi demokratikus forradalomban”, „A nemzeti bizottságok szerepe az élet megindulásában Győr—Moson megyében” c. tanulmány stb.¹³ Ide sorolnám még az „Adalékok a nemzeti és üzemi bizottságok Nógrád megyei tevékenységéről” c. munkát is, amely feltétlenül tartalmasabb nagyon is szerényen megfogalmazott címénél.¹⁴ Az előbb felsorolt írások, sőt az említett monográfia is azonban csak a felszabadulás utáni másfél-két esztendő történetét öleli fel. A nemzeti bizottságok további útja, sorsa és magának a népfront mozgalomnak a története lényegében megvilágítatlan marad. Hasonlóan, igen mostohán kezelt a történeti kutatások szempontjából az ifjúság-, a nő-, és a békemozgalom magyarországi heizete, története. De nem sokkal jobb a helyzet a felszabadulás utáni magyar államiság történetének kutatása és feldolgozása terén sem. Néhány ide sorolható tanulmányon, cikken kívül, mint pl. „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége”, „A köztársaság megteremtése Magyarországon”, „A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése”, „A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig”, „Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten”, egyetlen más monografikus igényű feldolgozás sem született még.¹⁵

A népi demokratikus kormányzat politikájában számottevő helyet foglalt el a megfelelő viszony kialakítása a magyarországi egyházakkal. Ennek a történetét elemzi az „Egyház és állam 1945—1950” c. munka, amely az állam és a katolikus egyház viszonyának alakulását tárgyalja 1945—47 között, majd bemutatja az állam és egyház elválasztásáért, valamint a megállapodásért folytatott küzdelmet.¹⁵

Amíg a belpolitika történetének témaköréből íródott munkák esetében — a figyelemre méltó eredmények elismerése mellett — a témaválasztás kiegyensúlyozatlansága és nem egyszer a megírás színvonala kifogásolható, addig a népi demokratikus kormányzat külpolitikájának története napjainkig is úgyszólván teljesen a történeti kutatások körén kívül maradt.

A népi demokratikus rendszer művelődési politikája történetének, szélesebben a kultúra történetének kutatását és feldolgozását „A kulturális forradalom húsz esztendeje”. „Az egységes állami iskola megteremtése”. „Az új középiskolai történelmi tankönyveinkről.”, c. tanulmányok mellett csak további cikkek jelzik eddig ebben az az igazán sokoldalú és bonyolult probléma-körben.¹⁶ Hiszen a művelődési politika mellett az anyagi és a szellemi kultúra története külön-külön is rendkívül gazdag. Gondoljunk csak az utóbbi esetében az oktatásügy-, a tudomány-, az irodalom- és a művészetek, a népművelés, az ideológia- és nem utolsó sorban magának a történetírásnak a történetére. A feladat megoldását az sem könnyíti, hogy a Horthy-korszak művelődéstörténetének a megírása terén sem jutottunk még egyelőre nagyon messzire.

Nem véletlenül, meglepően nagyszámú cikk és tanulmány, sőt terjedelmes munka is foglalkozik az 1956-os ellenforradalom történetével. Ezek egy része közvetlenül az ellenforradalom leverését követően (1957—58-ban) jelent meg pl. „Ellenforradalom Magyarországon 1956.”, „A magyarországi 1956 októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése”, „Népi demokráciánk fejlődése és az októberi ellenforradalom”, a legutóbbi esztendőben pedig a „Kik voltak, mit akartak?” és az „Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban”.¹⁷ A felsorolt művek feltárják az ellenforradalom előzményeit, kitörésének okait, lefolyását és bemutatják annak külföldi visszhangját.

Magyarország felszabadulás utáni történetének feldolgozásában külön is említést érdemel a helytörténetírás. Nemcsak rendkívüli, nem egyszer túlzásokat is sejtető mennyisége, hanem különösen az utóbbi időben gazdagodó témaválasztása és növekvő igényessége miatt is. A helytörténeti munkák jelentős része valamilyen történelmi évfordulóhoz, kiemelkedő országos, vagy helyi politikai eseményhez kapcsolódik. De a monografikus feldolgozás sikert ígérő kísérleteivel, sőt számottevő eredményeivel is találkozunk. Nem egyszer azonban csak a téma utal a helytörténetre, mert a feldolgozás, a megírás színvonalával maga a mű már kilép a „hagyományos” keretből. Ez utóbbi megállapítás, természetesen, egyenlőre csak a helytörténeti munkák kisebbik hányadára vonatkozatható. Nagyobbik részét inkább a műfaji bizonytalanság, a történeti statisztikai és szociológiai módszerek keveredése jellemzi. Sőt, olykor a feldolgozást, elemzést a visszaemlékezések egyszerű leírása, a statisztikai adatok nagyon is vázlatos, esetleges magyarázata helyettesíti. A még meglévő fogyatékoságok sem tehetik azonban kétségessé elvileg azt a tényt, hogy a helytörténeti kutatások fellendülése értékes hozzájárulás és segítség is egyben az átfogó és országos jellegű témák feldolgozásához. Most nem érintve ezeket a munkáknak a helyi, sajtós szerepét és jelentőségét. De felvillantja azt a lehetőséget is, hogyan lehetne tovább szélesíteni a történetírók körét, s ezzel együtt azt a feladatot is, melynek megoldása a történészek országos szerveire hárul, a helytörténet kutatóinak továbbképzése terén.

A népi demokratikus korszak történetének egyes ágazataiban már elért eredményekre, illetőleg önálló kutatásokra támaszkodva készült el néhány, a korszak történetét átfogóan tárgyaló mű. Ezek közé tartozik „Magyarország története” II. kötetének a népi demokrácia történetét ismertető fejezete és „A népi Magyarország 15 éves fejlődése”, valamint a magyar munkásmozgalom felszabadulás utáni történetének pártoktatási és egyetemi jegyzetei, kiadványai.¹⁸

Az utóbbi években különböző tudományos ülések keretében és a folyóiratok hasábjain széleskörű vita bontakozott ki a népi demokratikus forradalom fogalmáról, létrejöttének feltételeiről, jellegéről és szakaszairól. A közel egy évtizede folyó vitát akárcsak vázlatosan is ismertetni, egy rövid lélegzetű cikk keretében, szerénytelenség lenne. Amire vállalkozhatom az az, hogy utalok a fentebb említett probléma-kör irodalmára és néhány vitatott kérdéssel kapcsolatosan röviden ismertetem saját álláspontomat.

A népi demokratikus forradalomról alkotott felfogások nagyjában a következő csoportokra oszthatók.¹⁹

A népi demokratikus forradalom a szocialista forradalom egyik formája, válfaja. Eből kiindulva — a fenti álláspont képviselői — a külföldi hódítók elűzését és a helyi fasiszták uralmának megdöntését csak a népi demokratikus forradalom előzményének tekintik. Tehát — a munka és a tőke közötti ellentmondást feloldó szocialista feladatokon

kívül — a forradalmi átalakulás jellegét befolyásoló, illetőleg meghatározó más tényezőkkel lényegében nem számolnak. A népi demokratikus forradalmat a szocialista forradalommal egyszerűen azonosítók nézetével szemben áll az az álláspont, amely szerint Közép- és Délkelet-Európa népeinek a munkásosztály által vezetett antifasiszta, nemzeti felszabadító harca a második viágháború idején forradalomba, mégpedig népi demokratikus forradalomba ment át. A népi demokratikus forradalom azonban nem a szocialista, hanem a demokratikus forradalom egyik sajátos formája, illetőleg válfaja volt. Ezt az álláspontot a legvilágosabban talán I. I. Udalcov szovjet történész fejtette ki: „A népi demokratikus forradalom politikai győzelmének eredményeként létrejött a nép demokratikus hatalma, amely osztálytermészetét tekintve lényegében a munkás—paraszt forradalmi demokratikus diktatúra egyik formája. Ennek az új hatalomnak a létrejötte után azonnal kibontakozik a szocialista forradalomba való átnövés folyamata, megkezdődik a harc a teljes hatalomnak a munkásosztály kezébe való összpontosításért.”²⁰ Véleményünk szerint — nagyjában meggyőzően Konsztantyinov szovjet filozófussal és más szerzőkkel a tények reális vizsgálátának tükrében — a népi demokratikus forradalom fogalmát nem lehet leszűkíteni a Közép- és Délkelet-Európában lezajlott forradalmi átalakulás első, közvetlenül a felszabadulást követő időszakára. Helyesebb azt kiterjeszteni a II. világháború következőtében létrejött történelmi feltételek meghatározta átmenet egész időszakára a proletárdiktatúra kivívásáig bezárólag.²¹ A népi demokratikus forradalom menetében azonban — a folyamat egységének aláhúzása mellett — két szakaszt különböztetünk meg.

A népi demokratikus forradalom első szakaszában lényegében a polgári demokratikus forradalom feladatait oldotta meg, s csak fejlődésének második szakaszában kerültek túlsúlyba a szocialista forradalom célkitűzései. A forradalom első szakaszát a megoldásra váró antifasiszta és antiimperialista feladatok mellett az a körülmény is indokolta, hogy nem értek még meg a szocialista forradalom célkitűzéseinek megvalósítására a szubjektív feltételek. Ide is érvényesek Lenin szavai: „Az, hogy a szocializmus kérdésében és a szocializmusért folyó harcban nincs egység, nem zárja ki az akarat egységét a demokrácia kérdéseiben és a közlérsaságért való harcban.”²² A demokratikus forradalom feladatainak következetes, sőt helvenként annak kereteit túllépő megvalósítása, vagy más kifejezéssel élve az út radikálisabb megtisztítása viszont segítette a szocialista forradalom célkitűzésének megvalósításához szükséges szubjektív feltételek létrejöttét is. Az a körülmény, hogy a népi demokratikus forradalom békés körülmények között zajlott le, lehetővé tette a munkásosztály számára a demokráciáért vívott harcban kikovácsolt egység, valamint a parasztsággal és más közönrétegekkel kialakított szövetség megszilárdítását és fenntartását a szocialista célkitűzésekért vívott harcban is. A népi demokratikus forradalom folyamatosan egvre radikálisabb intézkedések révén jutott el első szakaszából a másodikba, amely utóbbi lezárulását a proletárdiktatúra kivívása jelentette.

A két szakasz azonban nem vált élesen ketté, sőt bizonyos mértékben összefonódott. Ennek megfelelően a munkásosztály a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak az első szakaszban létrejött formáit, kereteit a proletárdiktatúra kivívásáig, sőt jó ideig még azután sem cserélte fel újakkal, hanem folyamatosan más tartalommal töltötte meg azokat.

A népi demokratikus forradalom feltételeinek létrejöttéről, kibontakozásáról és győzelméről szólva különösen azoknak az országoknak az esetében, — ahol a fasisz-

mus elleni harc a második világháború folyamán nem nőtt át fegyveres nemzeti felkelésbe — nemritkán még a társadalomtudományok marxista művelőinek körében is lehet találkozni az akkori nemzetközi helyzetet és a Szovjetunió szerepét nagyrészt egyoldalúan értékelő nézetekkel. Ezek szerint, a népi demokráciák létrejöttében a nemzetközi helyzet kedvező alakulása játszott a kizárólagos, vagy a legdöntőbb szerepet. Kétségtelen, a kedvező nemzetközi helyzet bármely országban lezajlott, illetőleg lezajló forradalom győzelmének nélkülözhetetlen tényezője. Így volt ez a történelem során mindig és így van ez ma is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének okairól szólva Lenin is nemegyszer hangsúlyozta a nemzetközi helyzet, s ezen belül a proletárinternacionalizmus rendkívül fontos szerepét. Különösen szembetűnő azonban a nemzetközi helyzet, mindenekelőtt a Szovjetunió szerepe a népi demokráciák létrejöttében és megszilárdításában. A Szovjetunió a fasizmus erőinek széttűzésével gyökeresen megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat és a fasizmus ellen harcoló népek számára kedvező lehetőséget teremtett ahhoz, hogy azok újabb réseket üssenek a nemzetközi imperializmus rendszerén. A Vörös Hadsereg jelenléte teljesen kizárta továbbá annak lehetőségét, hogy Közép- és Délkelet-Európa felszabadított országaiban a belső reakciós erők az imperialista hatalmak támogatásával polgárháborút robbantsanak ki, s végül, de nem utolsósorban a Szovjetunió a fasiszta elnyomás alól felszabadult népeket messzemenő diplomáciai és anyagi támogatásban is részesítette. A Szovjetunió által nyújtott lehetőséggel azonban csak azok az országok tudtak élni, s csak azok a népek léptek a társadalmi haladás útjára, ahol erre a belső feltételek is megvoltak, illetőleg megteremtődtek. Bulgáriában, Jugoszláviában és más országokban a fasizmus elleni harc még a második világháború folyamán olyan fegyveres nemzeti ellenállási mozgalmá fejlődött, amely népi demokratikus forradalomba ment át. Bizonyos fokig más volt azonban a helyzet ott — pl. Magyarországon —, ahol a fasizmus elleni harc nem jutott el az előbb említett színvonalra. Elsősorban az ilyen esetekre hivatkozva igyekeznek a nemzetközi imperializmus képviselői a Szovjetuniót a „forradalom export”-jával megrágalmazni. Az ilyen rágalmak azonban mind ez ideig bizonyítás nélkül maradtak és maradnak, hiszen a „forradalom export”-jának egyetlen példáját sem ismeri a történelem. Ezzel szemben számos esetét ismerjük az „ellenforradalom export”-jának. Gondoljunk csak a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére és a Horthy-fasizmus uralomra juttatására, Kuba állandó amerikai katonai fenyegetésére, Dél-Amerikában és másutt külső segítséggel hatalomra került reakciós tisztí junták eseteire, és nem utolsó sorban az USA vietnami háborús kalandjára. Nyilván azért esik olyan sok szó az imperialista irodalomban és sajtóban a „forradalom export”-járól, mert igazolni szeretnék saját közvéleményük előtt is az ellenforradalom nagyon is gyakran előforduló „export”-ját. E kérdésekben is határozott és egyértelmű állásfoglalást jelentett a kommunista és munkáspártok 1960-as „Nyilatkozat”-a, amely leszögezte: „Minden ország népének elidegeníthetetlen joga, hogy az egyik vagy másik társadalmi rendszer mellett döntsön. A szocialista forradalmat nem lehet importálni, nem kényszeríthető ki kívülről. A szocialista forradalom minden ország belső fejlődésének, s a benne meglévő társadalmi ellentétek végső kiéleződésének eredménye. A kommunista pártok a marxizmus—leninizmus tanítása alapján mindig elleneztek a forradalom exportját. Egyszersmind erélyesen harcolnak az ellenforradalom imperialista exportja ellen.”²³

A fegyveres nemzeti ellenállás hiánya miatt azonban nem egy marxista társadalomtudós is egyoldalú, hibás következtetésekre jut a népi demokratikus forradalom

győzelmének kérdéseit illetően. A nép demokratikus forradalom kérdései körül kialakult vitában, nem véletlenül, a forradalom feltételeinek meglétét vitatták itthon is elsősorban. 1958-ban a Történelmi Munkaközösség ülésén Balázs Béla: „A közép-
rétegek szerepe társadalmunk fejlődésében” c. könyvének vitáján, maga a szerző annak a véleményének adott hangot, hogy „Európa számos, a németek által megszállt országában a II. világháború végén bekövetkezett forradalmi válság... Magyarországon nem érlelődött meg... Az objektív és szubjektív feltételek találkozása nélkül forradalmi helyzet nem jöhet létre.”²⁴ Balázs Béla álláspontját képviselte Laczkó Miklós is, aki ugyancsak elvetette Korom Mihálynak azon, gazdag történelmi tényanyaggal bizonyított nézetét, hogy „...a második világháború végére, Magyarországnak a Szovjet Hadsereg által történt felszabadtatása idejére, a kedvező külső feltételekkel párhuzamosan, hazánkban is létrejöttek a forradalom belső objektív és szubjektív feltételei.”²⁵ Néhány évvel később Sípos János: „A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez” c. tanulmánya elevenítette fel a forradalom feltételeinek hiányáról szóló korábbi nézeteket.²⁶

A fentebb említett szerzők által kifejtett álláspontok készítenek arra, hogy a forradalom érlelődésének és magyarországi kibontakozásának nemzetközi és belső hazai együttthatóit valamivel részletesebben vegyük szemügyre. A háború fordulata, a Vörös Hadsereg győzelmei, különösen a volgai csata, a világ népeinek fasiszta ellenes harca, az Európa-szerte erősödő fegyveres ellenállási mozgalom, a fasiszták immáron végső vereségének kirajzolódó körvonalai egyre nagyobb hatást gyakoroltak mind a magyar uralkodó osztályokra, mind a dolgozó tömegekre. S ez a hatás még csak fokozódott, minél közelebb került a front az ország határaihoz.

A háborús vereség az uralkodó osztályokat is mind gyorsabban sodorta a válság felé. Ennek kifejezői a Kállay-kormány hintapolitikája, az uralkodó osztályok politikai egységének mind szemelláthatóbb kiugrási kísérletei és azok csődje csak növelte a válság-jelenségeket. A végső vereség küszöbén a hitleri Németország legszélsőségesebb, nyílt ügynökségének, Szálasi csoportjának uralomra jutása, a nyilas hordák leplezetlen fasiszta terrorja az uralkodó körök gyengeségét is érzékeltette: az uralkodó osztályok képtelenek voltak a régi eszközökkel, a régi módon a hatalmat gyakorolni.²⁷

A háború terhei, amelyek kizárólag a dolgozó tömegekre neheztedek, egyre elviselhetetlenebbek lettek. A beszolgáltatás, a rekvirálások, az adók, az élelmezési nehézségek és a pénz inflálódása mellett a megszállással járó növekvő terror, a német és magyar fasiszták erőszakoskodásai fokozták az elégedetlenséget a dolgozó tömegek soraiban. Az elégedetlenség különösen 1944 második felétől már egyre erősödő ellenállásban is kifejezésre jutott. A dolgozó tömegek háborúellenes, antifasiszta harca meglehetősen széles skálán mozgott; a beszolgáltatás alóli kibúvástól, az adófizetés megtagadásától, a termelés szabotálásán, a behívási parancsok végrehajtásának megtagadásán, a hadseregben fellépő tömeges dezertáláson keresztül — a népi ellenállás legfejlettebb formájaként — a partizánmozgalomig, a nyílt fegyveres harcig.

1944 második felében, tehát a nemzetközi, belpolitikai katonai tényezők együttes hatására meggyorsult azoknak a feltételeknek az érlelődése, amelyeket Lenin így jellemezett: „Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása; a »felsőrétegek« valamilyen válsággal küzdenek, az

uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása." De Lenin mindjárt arra is nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy „nem minden forradalmi helyzet, hanem csak olyan helyzet vezet forradalomra, amikor a fentebb felsorolt objektív változásokhoz még egy szubjektív tényező is hozzájárul, vagyis, amikor a forradalmi osztály forradalmi tömegakciókra képes, s e tömegakciók elég erősek, hogy a régi kormányhatalmat széttörjék...”²⁸

Mint fentebb is látható a szubjektív tényezőnek egyes elemei megvoltak, de azoknak a helyzet megkívánta színvonala még távolról sem volt kielégítő. Különösen vonatkozik ez a legfőbb szubjektív tényezőre — a kommunista mozgalom állapota. A Horthy-fasizmus negyedszázados uralma a legsúlyosabb csapásokat a munkásosztályra és annak forradalmi pártjára mérte. Ennek ellenére a kommunisták mindvégig az első sorokban és a legkövetkezetesebben harcoltak a fasizmus és a háború ellen. Az illegális kommunista párt dolgozta ki a fasizmus elleni harc és az újjászületés programját. Ez növelte a kommunisták tekintélyét és erősítette irántuk a rokonszenvet. A súlyos vereszeségek, az illegalitás nehéz körülményei azonban tetézve az ellenzéki pártok vezetésében érvénvesülő kommunista-ellenességgel, egyre súlyosabb akadályokat gördítettek a kommunisták legális tevékenységének az útjába. A német megszállás pedig megfosztotta a forradalmi erőket még ettől a szűkkörű lehetőségtől is.

Bár a harc feltételei rendkívüli módon megnehezedtek, mégis az elnyomás fokozódásának, a front közeledésének hatására az eddig ingadozó baloldali erők sorraiban meggyorsult az erjedés, növekedett a készségük a kommunistákkal való összefogásra. A kommunista párt közreadott programja és fokozódó szervező tevékenysége jegyében születtek meg a két munkáspárt akciógysége. Ez vált kiindulóponttá az antifasiszta erők gyorsabb ütemű tömörítésének, mely mozgalom a Magyar Front megalakításában öltött szervezeti formát. A forradalom objektív és szubjektív feltételei tehát érlelődtek, a sok teherterhelés miatt azonban a szovjet hadsereg Magyarországra lépése előtt nem tudtak egységes nemzeti ellenállási mozgalomba átalakulni. Az érlelődő forradalom megindulásához a döntő lökést az országnak a szovjet hadsereg által történő felszabadítása adta meg. A forradalom azonban mégsem az ország felszabadulásának egyszerű függvényeként bontakozott ki. Elsősorban az ország munkáslakta területein és forradalmi hagyományokkal rendelkező szegényparaszti vidékein, mindenekelőtt az ország keleti felében, ahol az objektív és szubjektív feltételek magasabb fokra jutottak, a kommunista párt által vezetett tömegmozgalom útján megindult a népi demokratikus forradalom még a felszabadulás folvamán, vagyis mielőtt a Vörös Hadsereg az ország egész területét felszabadította volna.

A széleskörű tömegmozgalmon alapuló forradalmi átalakulásnak szervei voltak a különböző szintű és rendeltetésű népi bizottságok. Fő jellemvonásuk az volt, hogy a szétszúzott államgépezet helyébe lépve állami feladatokat, társadalmi mozgósítás útján megoldva, megteremtették az új népi államhatalom és igazgatás alapjait. Erre épült a kommunista párt programját magáévá tevő Ideiglenes Nemzetgyűlés és kormány munkássága. Mindez elképzelhetetlen lett volna, ha a történelem a Balázs Béla, Laczkó Miklós és Sípos János által vázolt utat követi, hogy t. i. a felszabadulás idejére a népi demokratikus forradalomnak az objektív feltételei sem értek meg Magyarországon.

A népi demokratikus forradalomnak az egész országot egyként és egyszerre átható töretlen kibontakozásáról mégsem beszélhetünk. Véleményünk szerint ugyanis

főként a Dunántúlon, ahol a Vörös Hadsereg elől menekülő reakció „összezsúfolódott”, ahol a Volksbundnak s más fasiszta szervezeteknek, valamint a katolikus egyháznak befolyása a legerősebb volt, a forradalmi fejlődés lelassult. Ez kifejezésre jutott a kommunista párt szervezeteinek alacsonyabb létszámában, a nemzeti bizottságok összetételében, a tömegakciók gyengeségében. De mutatkozott a Dunántúl viszonylagos elmaradása az 1945. évi nemzetgyűlési választásokon is. Az a tény azonban, hogy létrejött a munkás-paraszt demokratikus diktatúra funkcióit megvalósító központi hatalom, amely az ország jelentős részén viszonylag széles tömegbázisra támaszkodhatott, lehetővé tette a forradalmi fejlődés támogatását, „felülről” is, jóllehet a rendeletek hatékonysága igen eltérő volt. Ez a központi hatalom a felszabadulás után belső ellentmondásai ellenére is lényegében kiterjesztette a forradalmi vívmányokat az egész ország területére és meggyorsította azok átültetését az életbe. A fentiekkel összhangban születtek meg a népi bizottságok működését törvényesítő rendeletek, a központi szervek — mindenekelőtt az államigazgatás — szervezetét és személyi összetételét módosító intézkedések (igazoló bizottságok létrehozása, csendőrség, rendőrség feloszlata, népbírók felállítása stb.). Az osztályharc menetében, a forradalmi célkitűzések megvalósítása folyamán az „alulról” és „felülről” vívott harc kombinálásának aránya időről időre változott, de a népi demokratikus forradalom véghezvitele során mindvégig a legjellemzőbb harci forma maradt. Ily módon valósult meg a földreform, a nemzetgazdaság munkásvezetéssel történő újjáépítése, a demokratikus államhatalmi szervek létrehozása. Ez a radikális forradalmi módszer jellemezte országosan kisebb-nagyobb mértékben a társadalmi viszonyok átalakításának minden területét.

A népi demokratikus forradalom további fejlődési útjának elemzése, tartalmának és jellegének értékelése, megítélése körül nem kisebb viták bontakoztak ki. Azt is mondhatnánk, hogy az egységes, a véglegesnek mondható álláspont kialakításától egyenlőre itt még messzebb tartunk. Ez a körülmény csak aláhúzza a további kutatások, a történelmi valóság még teljesebb feltárásának szükségességét.

JEGYZETEK

1. Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Szikra, Bp. 1955. 256. l.
2. Korom Mihály: A fasiszmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1961. 266 l.
3. Jakab Sándor: Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején. Hadtörténeli Közlemények, 1967. XIV. évf. 638–644. l.
D. F. Loza: A szovjet csapatok felszabadító harcai Nógrád megyében (1944. december). Hadtörténeli Közlemények, 1967. XIV. évf. 587–638. l.
Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok Nógrád megyei Múzeumok igazgatósága, Balassagyarmat, 1964. 77 l.
4. Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945–1948. Közg. és Jogi K. Bp. 1962. 407 l.
Ránki György: Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947–1949). Közg. és Jogi K. Bp. 1963. 427 l.
5. Ausch Sándor: Az 1945–1946. évi infláció és stabilizáció. Kossuth K. Bp. 1958. 189. l.

6. Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. Kőzg. és Jogi K. Bp. 1964. 175 l.
M. Somlyai Magda: Az 1945-ös földreform. Földreform 1945. Kossuth K. Bp. 1965. 7–135. l.
Erdei Ferenc: A magyar mezőgazdaság fejlődésének 20 éve. 20 ÉV. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth K. Bp. 1964. 105–166. l.
7. Lackó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Kossuth K. Bp. 1961. 201 l.
Lackó Miklós: Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében. 20 ÉV. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth K. Bp. 75–105. l.
Orbán Sándor: Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében Magyarországon. 20 ÉV. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth K. Bp. 1964. 167–233. l.
8. A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936–1962. Kossuth K. Bp. 1966. 316 l.
Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945–1947. Kossuth K. Bp. 1964. 327 l.
Sántha Ilona: Harc a magyar munkásosztály egységéért a felszabadulás után. Társadalmi Szemle. 1960. XV. évf. 4. sz. 41. l.
Sántha Ilona: A két munkásnért egyesülése 1949-ban. Kossuth K. Bp. 1962. 116 l.
Szabó Bálint: A népi demokrácia és a kommunista politika néhány kérdése a felszabadulás után. Valóság. 1965. 7. sz. 74–82. l.
Balogh Sándor: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből. Századok. 1965. 99. évf. 3. sz. 458–484. l.
Zsilák András: A magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában és az MDP. politikájának főbb vonásai (1949–1956). Párttörténeti Közlemények. 1965. XI. évf. 4. sz. 47. l.
9. Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848–1948. Tánácsics K. Bp. 1962. II. kötet 1030–1038. l.
Ságvári Ágnes: Népfront és koalíció Magyarországon 1936–1948. Kossuth K. Bp. 1967. 308 l.
10. Rácz Béla–Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottságok harca a tőkés termelés és elosztás munkásellenőrzésének megvalósításáért és kiszélesítéséért. 1944–1948. Párttörténeti Közlemények. 1965. XI. évf. 1. sz. 132–161. l.
Strassenreiter Erzsébet: Az üzemi bizottsági rendszer kialakulása és a munkásellenőrzés megvalósulásának kezdete. (1944. október–1945. május). Párttörténeti Közlemények 1963. IX. évf. 4. sz. 3–28. l.
11. Orbán Sándor: A Demokrata (Brankovics) Néppárt történetéhez. 1945–1949. Századok. 1958. 92. évf. 1–4. sz. 174–201. l.
12. Balázs Béla: Népmozgalmak és nemzeti bizottságok 1945–1946. Kossuth K. 1961. Bp. 221 l.
13. Balázs Tibor: A nemzeti bizottságok szerepe népi demokratikus forradalmunkban. Párttörténeti Közlemények. 1958. II. évf. 3. sz. 148. l.
Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944–1945-ben. Tankegyetemen. Bp. 1960. 47 l.
Fehér András: A Bihar megyei nemzeti bizottságok szerepe a népi demokratikus forradalomban. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominalci. 1961. Tom. 7/1.
Lengyel Alfréd: A nemzeti bizottságok szerepe az élet megindulásában Győr–Moson megyében (1945–1946). Levéltári Közlemények. 1962. 2. sz. 255–273. l.
14. Molnár Pál: Adalékok a nemzeti és üzemi bizottságok Nógrádmegyei tevékenységéről. Nógrád megyei Múzeumi Füzetek. Salgótarján. 1966. 71. l.
15. Korom Mihály: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttének előzményeihez. Párttörténeti Közlemények. 1965. XI. évf. 1. sz. 18–40. l.
Kovács Kálmán: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. Állam és Igazgatás. 1965. 1. sz. 1–15. l.

- L. Gál Éva: A köztársaság megteremtése Magyarországon. Századok. 1956. 90. évf. 1. sz. 170–203. l.
- Mucs Sándor: A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Zrínyi K. Bp. 1963. 203 l.
- Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Zrínyi K. Bp. 1984. 252 l.
- Ságvári Ágnes: Az 1947. évi országgyűlési választások Budapesten. Párttörténeti Közlemények. 1960. VI. évf. 3. sz. 46–82. l.
- 15 a. Orbán Sándor: Egyház és állam 1945–1950. Kossuth K. Bp. 1963. 232. l.
16. Köpeczi Béla: A kulturális forradalom húsz esztendeje. 20 ÉV. Tanulmányok a szocialista Magyarországtörténetéből. Kossuth K. Bp. 1964. 265–307. l.
- Szabolcs Ottó: Az új középiskolai történelmi tankönyveinkről. Társadalmi Szemle. 1958. XIII. évf. 1–2. sz. 262–266. l.
17. Ellenforradalom Magyarországon 1956. Tanulmányok. Kossuth K. Bp. 1958. 308 l.
- Vass Henrik: A magyarországi 1956 októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése. Kossuth K. Bp. 1958. 223 l.
- Nemes Dezső: Népi demokráciánk fejlődése és az októberi ellenforradalom. Párttörténeti Közlemények. 1957. III. évf. 1. sz. 3–31. l.
- Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth K. Bp. 1967. 309 l.
- Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Akadémiai K. Bp. 1967. 266 l.
18. Magyarország története. Gondolat K. Bp. 1964. II. kötet. 465–543. l.
- Nemes Dezső: A népi Magyarország 15 éves fejlődése. Akadémiai K. Bp. 1961. 89 l.
19. A Történelmi Munkaközösség vitája Balázs Béla könyvéről. Századok. 1958. 89. évf. 5–6. sz.
- Ágh Attila: Vita a népi demokratikus forradalom jellegéről. Magyar Filozófiai Szemle. 1964. II. sz.
- Blaskovits János: Megjegyzések Sípos János »A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz« c. tanulmányához. Társadalmi Szemle. 1964. 5. sz.
- Lackó Miklós: Népi demokráciánk történetéből. Történelmi Szemle 1959. 3–5 sz.
- Mód Aladár: Lenin és a békés átmenet. Valóság. 1960. 4. sz.
- Sántha Ilona: A proletárdiktatúra békés győzelmének néhány tapasztalata népi demokráciánkban. Társadalmi Szemle. 1961. 4. sz.
- L. N. Nyezsinszkij: A magyarországi népi demokratikus rendszer megerősítésének történetéből. 1947–48. Novaja i Novejszaja Isztorija. 1960. 1. sz.
- F. T. Korsztyantjov: Különböző országok szocializmusra való áttérésének sajátos formáiról. Izdatyelsztvo Znanije. Moszkva. 1956.
- F. T. Korsztyantjov: A szocialista forradalom lenini elmélete és annak továbbfejlődése. Izdatyelsztvo Znanije. Moszkva. 1960.
20. I. I. Udalcov: Az SZKP XXII. kongresszusa és a népi demokrácia problémáinak tanulmányozása. Novaja i Novejszaja Isztorija. 1962. 3. sz. 17. l.
21. Ságvári Ágnes–Balogh Sándor: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok. 1963. 6. sz. 1324. l.
22. Lenin Válogatott Művei. Szikra. Budapest. 1948. I. kötet. 627. l.
23. A békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a szocializmusért. A Kommunista és a munkáspártok 1960. novemberi nyilatkozata és felhívása a világ népeihez. Kossuth K. Bp. 1960. 70 l.
24. A Történelmi Munkaközösség vitája Balázs Béla könyvéről. Századok 1958. 89. évf. 5–6. sz. 773. l.
25. Korom Mihály: A magyar fasizmus bukásának és a népi demokratikus forradalom érlelődésének kérdéseiről (1943–1945). Párttörténeti Közlemények 1957. III. évf. 1. sz. 34. l.
26. Sípos János: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez. Magyar Filozófiai Szemle. 1964. 1. sz. 33–37. l.
27. Vö. Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Budapest 1962.
28. Lenin Művei. Szikra. Budapest. 21. kötet. 208–209. l.